

Sociologia științei—probleme teoretice actuale

Prof. dr. Niko Iahiel

(R. P. Bulgaria)

I

În momentul de față, sociologia științei este una dintre ramurile cu cea mai intensă dezvoltare în cadrul sociologiei. Gândirea sociologică științifică, marxistă a cunoscut în ultimii zece ani un mare avânt în țările socialiste. Lucrul acesta se datorează, pe de o parte, revoluției tehnico-științifice și, pe de altă parte, creșterii deosebite a rolului de ansamblu al științei în lumea contemporană, al creșterii gradului de complexitate al funcțiilor sale sociale.

Necesitatea efectuării unor studii sociologice asupra științei și activității științifice se resimte deosebit de puternic în țările socialiste, datorită faptului că dezvoltarea științei în aceste țări, creșterea rolului ei social în toate domeniile vieții și, în special, în făurirea bazei tehnico-materiale a socialismului și comunismului, în creșterea nivelului științific al conducerii și în dezvoltarea multilaterală a personalității, sînt privite ca o sarcină cu importanță strategică. Știința exercită o acțiune revoluționară asupra vieții materiale și spirituale a societății, producînd mutații esențiale în conținutul, formele și metodele de luptă ideologică, în competiția dintre cele două sisteme social-economice. O dată cu transformarea științei într-o instituție socială puternică, în care caracterul colectiv devine trăsătură specifică esențială în producerea cunoștințelor științifice, se complică din ce în ce mai mult și interacțiunile sociale în interiorul sistemului științei, în cadrul colectivelor științifice, precum și raporturile dintre știință, tehnică, producție și conducere. Se evidențiază din ce în ce mai mult aspectele sociale și, în particular, sociologice ale activității științifice, precum și creșterea continuă a importanței funcțiilor sociale ale științei.

În mod firesc, extinderea cercetărilor sociologice asupra științei este însoțită de un efort accentuat în direcția studierii problemelor proprii ale sociologiei ca atare, ale sociologiei științei ca ramură a sociologiei generale și component relativ independent al sistemului metacunoașterii. Acesta reprezintă o parte din procesul general de autocunoaștere al științei, atât de caracteristic pentru cunoașterea științifică din cea de-a doua jumătate a secolului nostru. Încercarea de definire a obiectului, limitelor și locului acestei discipline științifice este cît se poate de firească. Ca și în cazul oricărei alte discipline științifice, și pentru sociologia științei precizarea și elucidarea metaproblemelor acesteia reprezintă conturarea mai clară a propriei ei fizionomii, a propriilor scopuri și sarcini, a metodelor ei specifice. Și acest lucru, la rîndul său, poate da un nou impuls dezvoltării ei generale, poate oferi o fundamentare teoretică mai solidă pentru cercetările empirice din domeniul științei, îmbogățind cunoașterea sociologică în ansamblu.

Efortul de prelucrare și studiere a propriilor probleme teoretice și metodologice ale sociologiei științei, de precizare a statutului și granițelor acesteia, de elucidare a raporturilor reciproce cu alte discipline științifice care studiază știința, prezintă și un alt aspect important. Una dintre particularitățile autocunoașterii științei din ultimii ani este efectuarea de studii multidisciplinare asupra acestui fenomen social complex. Evident, participarea activă și cu succes a sociologiei științei la acest gen de cercetări depinde, în foarte mare măsură, de explicarea corectă a statutului ei și a raporturilor reciproce cu alte științe, care studiază știința. Sau, să luăm, de exemplu, știința științei. Facem abstracție de faptul că știința științei poate fi privită ca o disciplină științifică independentă în curs de formare, alături de sociologia științei, economia științei ș.a., sau ca un sistem unitar de autocunoaștere a științei, care integrează toate cunoștințele dobîndite din alte discipline care studiază activitatea științifică. Indiferent dacă ne conducem după unul sau altul din cele două puncte de vedere exprimate mai sus cu privire la caracterul științei științei, este clar că însăși dezvoltarea ei cere, în mod imperativ, să se definească fizionomia sociologiei științei, să se studieze problemele ei teoretice și metodologice actuale.

În dezvoltarea generală a cercetărilor sociologice marxiste din domeniul științei, o contribuție însemnată o au și cercetătorii bulgari — sociologi și oameni de știință. Am dori să ne oprim în mod special asupra principalelor direcții de cercetare ale cercetătorilor de la secția de Sociologia științei și a progresului tehnic de pe lângă Institutul de sociologie al Academiei bulgare de științe, care a împlinit, în 1978, 10 ani de existență. Secția de sociologia științei, care este de aceeași vîrstă cu institutul, a dobîndit numeroase succese în domeniul prelucrării mai multor probleme metateoretice ale sociologiei științei: în analiza specificului cercetărilor sociologice empirice în domeniul activității științifice; în dezvăluirea rolului conducător al personalității și factorului personal în știință; în studierea colectivului științific ca sistem social; în elucidarea esenței conformismului precum și a spiritului critic științific, ale toleranței specifice și de principiu a științei; în dezvăluirea mecanismelor și dinamicii profesionalizării oamenilor de știință; în analiza aspectelor sociologice ale introducerii noutăților tehnico-științifice ș.a.

Merită să fie amintit și studiul sociologic empiric intitulat *Bugetul unui cercetător științific de la Academia bulgară de științe*, care oferă informații concrete prețioase ce permit să se ia măsuri precise în vederea îmbunătățirii organizării muncii în cadrul Academiei și a creșterii eficienței activității științifice.

Aceștia sînt numai primii pași care trebuie să fie înmulțiți și consolidați. Dar ei confirmă faptul că sociologii bulgari care studiază știința și-au îndreptat eforturile spre cercetarea unor probleme importante din punct de vedere teoretic și practico-aplicativ.

Dacă luăm în considerație procesul dezvoltării impetuoase a științei (în pofida „pronosticurilor” cu privire la „saturația” care s-a produs sau urmează să se producă și care, nu numai că nu s-au confirmat, dar, dimpotrivă, sînt dezmințite de fapte și, în cel mai înalt grad, de dezvoltarea științelor biologice, a electronicii și în special de succesele raportate de știința cosmosului, care își pune puternic amprenta pe sistemul științei, în sensul „cosmicizării” acesteia) — creșterea continuă a rolului său social, se poate presupune cu deplină justificare, că tendințele de instituționalizare (organizatorică) cognitivă și profesională, pe scară națională și internațională, a sociologiei științei se vor accentua. Toate acestea impun să se studieze mai intens problemele ei teoretice și metodologice actuale.

II

Sociologii bulgari care studiază problemele științei se conduc după principiul că *sociologia științei studiază și trebuie să studieze știința nu numai ca o dezvoltare a ideilor, nu numai ca sistem de cunoaștere, ci și ca instituție socială specifică, în care are loc producerea de cunoștințe*. Spre deosebire de cercetările logico-gnoseologice ale științei, care studiază conținutul și forma cunoașterii științifice, sociologia științei studiază latura creatoare a acestei cunoașteri — ca o activitate specifică în direcția elaborării de noi cunoștințe științifice. Activitatea științifică, ca un tip aparte de activitate socială, se desfășoară în cadrul unor anumite interacțiuni sociale, care se manifestă în interiorul sistemului științei și între știință și societate. Știința ca sistem social funcționează și se dezvoltă în calitatea sa de componentă a societății, ca sistem sociologic, interacționînd cu celelalte componente ale acestui sistem și cu sistemul în ansamblul său, acționînd asupra lor și suferînd influența acestora.

Obiectul sociologiei științei este *sistemul de interacțiuni sociale* din interiorul științei precum și între știință și societate sau între știință și diferitele componente ale sistemului social. Știința ca sistem social include în sine o mulțime de tipuri de raporturi sociale, care își au propriile lor trăsături specifice, deosebindu-se prin legitățile lor. Acestea nu reprezintă o sumă mecanică, nu duc o existență în paralel, ci sînt coordonate și subordonate, sînt legate între ele prin raporturi anumite de interdependență, formînd în felul acesta un *sistem unitar de raporturi sociale diferite*. În spectrul disciplinelor științifice care studiază raporturile sociale din activitatea științifică, nu există nici o altă disciplină în afară de sociologia științei care să studieze raporturile sociale ca sistem unitar și legătura logică dintre acestea. Afirmatia aceasta este valabilă și pentru cea de-a doua sferă obiectuală a sociologiei științei — interacțiunea dintre știință și societate sau diferitele componente ale acestora, precum și pentru studierea sociologică a omului în știință ca „ansamblu de interacțiuni sociale” în această sferă socială specifică.

În legătură cu cele de mai sus, există două probleme legate reciproc, care necesită o abordare continuă și care prezintă o importanță fundamentală pentru dezvoltarea sociologiei marxiste a științei:

— dacă și în ce măsură raporturile sociale din interiorul sistemului științei pot fi studiate de către sociologia științei sau dacă în centrul atenției acestora trebuie să se aște numai raporturile și interacțiunea dintre știință și societate, dintre știință și alte fenomene sociale;

— dacă raza de acțiune a cunoașterii sociologice trebuie să se limiteze numai la aspectele sociale ale activității științifice sau trebuie să se extindă și asupra aspectelor sale cognitive.

Unii cercetători sînt inclinați să limiteze obiectul sociologiei științei numai la interacțiunea dintre știință și celelalte instituții sociale (sau societatea în ansamblul său). Această înțelegere nu poate fi acceptată, întrucît nu ține seama de două chestiuni fundamentale. Însăși denumirea acestui domeniu al sociologiei demonstrează că principalul ei obiect de cercetare este știința în calitatea sa de sistem social. În acest caz, știința poate să fie studiată din punct de vedere sociologic în două direcții: în primul rînd, ca fenomen social, în interacțiune cu celelalte fenomene sociale și cu societatea în ansamblul său. Pe ce temei se exclude prima direcție de cercetare din cadrul cercetării sociologice a științei? Mai ales dacă luăm în considerare și faptul că știința ca sistem social își are laturile, aspectele și elementele sale cu caracter sociologic, în cadrul ei existînd și relații sociologice, care trebuie să fie studiate din punctul de vedere al sociologiei.

Se înțelege că nu toate fenomenele sociale pot și trebuie să devină obiect de cercetare independentă din punctul de vedere al unuia sau altuia dintre domeniile sociologiei. Dar știința și activitatea științifică, în sine, reprezintă în lumea contemporană un fenomen social de o asemenea importanță, de o asemenea complexitate de raporturi, încît este necesar ca toate acestea să fie studiate și din punct de vedere sociologic. Tocmai prin aceasta se va ajunge treptat la delimitarea și formarea unei discipline științifice de sine stătătoare — sociologia științei ca domeniu specific al științei sociologice. Pe de altă parte, însăși studierea raporturilor dintre știință și societate necesită studierea raporturilor interne din cadrul sistemului științei. Este adevărat că analiza sociologică a raporturilor din sfera științei nu este posibilă fără a se lua în considerație raporturile din cadrul macrosistemului, adică din cadrul sistemului societății, precum și raporturile dintre știință și societate. Nu este însă mai puțin adevărat că raporturile dintre știință și societate pot să fie studiate corect și complet și interpretate, în consecință, numai dacă se sprijină și pe studierea raporturilor și proceselor interne din cadrul sistemului științei.

Cea de-a doua problemă se referă la direcția fundamentală a dezvoltării viitoare a sociologiei științei. Este vorba de faptul că sociologia marxistă nu trebuie să se mulțumească numai cu cercetarea elementelor cunoașterii exterioare a activității științifice, ci trebuie să cuprindă în sfera ei și cercetarea sociologică a structurilor cognitive, raporturile reciproce și interacțiunea dintre acestea și structurile sociale din cadrul activității științifice. Dealtfel, această problemă este dezbătută și între sociologii burghezi care studiază știința, evident de pe pozițiile lor metodologice, caracteristice sociologiei burgheze a științei. Printre aceștia predomină de mai mulți ani tendința de a se include în cîmpul de acțiune al cercetării sociologice numai elementele cognitive exterioare ale activității științifice. Anumite păreri extreme elimină total necesitatea de a se studia și problemele care se referă la știința ca activitate de cunoaștere. În ultimii ani, în sociologia burgheză își face loc din ce în ce mai clar tendința de a se pune accentul pe aspectele cognitive ale științei (T. Kuhn și adepții săi).

Din punct de vedere marxist, ca punct de pornire pentru rezolvarea acestei probleme ar trebui să fie concepția că știința, în calitatea sa de componentă a sistemului sociologic al societății reprezintă o activitate specifică de elaborare a noilor cunoștințe. Fără această activitate nu există știință, nu există structuri organizaționale și instituționale de alt ordin, nu există interacțiuni sociale, specifice pentru această sferă socială. Toate celelalte dimensiuni care caracterizează știința ca sistem social există numai datorită faptului că se înfăptuiește activitatea cognitivă legată de producerea de noi cunoștințe. Pe de altă parte, însăși activitatea științifică, în calitatea sa de activitate cognitivă își are caracteristica sa socială, dimensiunile sale sociale proprii. Aceasta este o activitate creatoare în cel mai înalt grad, dictată de necesitățile sociale și decurgînd în anumite forme și într-un anumit cadru social. După părerea noastră, de aici reiese că limitarea studiilor de sociologie a științei la raporturile sociale și procesele sociale rupte de aspectul cognitiv al activității oamenilor de știință este incorectă. Aceasta sărăcește și minimizează această disciplină științifică. Raporturile sociale sînt un obiect al sociologiei științei nu implicit, nu în sine, ci ca raporturi care se înfăptuiesc și se manifestă în legătură directă cu procesul cunoașterii științifice, în procesul producerii de noi informații științifice.

Problema raportului dintre sociologia cunoașterii științifice și sociologia științei poate rămîne în continuare o problemă disputată. Indiferent de aceasta, tendința de perspectivă în dezvoltarea sociologiei moderne a științei este fără îndoială orientată spre luarea în considerare a investigației gnoseologice a științei, a rezultatelor acesteia, fără a se limita la structurile sociale, organizaționale și altele asemenea. Am putea lua un exemplu. Deosebit de actuală este problema cercetării *colectivului științific* din punctul de vedere al sociologiei științei. Dar această cercetare nu poate fi limitată numai la aspectele sociale și organizaționale ale colectivului științific care nu reprezintă un fenomen social oarecare. El se formează, „trăiește” și se dezvoltă tocma ca un subiect al activității științifice, ca un sistem social care dă naștere informației sociale și științifice, care evaluează și receptează ideile științifice noi. De aceea, studierea acestei pro-

blime — modul în care reacționează colectivitatea științifică, în calitatea sa de structură socială specifică, la ideile cu privire la cognoscibilitate și la dezvoltarea acestora, cum se desfășoară procesul de obținere a unanimității în cunoaștere (consensul), care este rolul respectivei colectivități științifice în dezvoltarea instituționalizării cognitive în diverse ramuri ale științei — toate acestea trebuie să fie cuprinse, în mod implicit, în studierea colectivității științifice de pe pozițiile sociologiei științei.

Sociologia marxist-leninistă a științei poate, așadar, să se dezvolte cit se poate de rodnic și complet numai dacă descoperă și ia în considerare legătura dintre structurile cognitive și cele sociale din cadrul științei. În acest caz, sociologia științei privește cunoașterea științifică nu ca pe o „cutie neagră” ci ca pe o „cutie transparentă”. Sociologia cunoașterii se dovedește a fi, în același timp, atât o parte din sociologia cunoașterii cit și o parte din sociologia științei.

III

În colectivitatea științifică, ca într-un focar, se încrucișează diverse tipuri de raporturi reciproce în cadrul procesului de producere a cunoștințelor, de desfășurare a criticii științifice, de obținere a unanimității cognitive. Colectivitatea științifică este o realitate socială care s-a format în mod obiectiv și al cărei rol cognitiv și social crește din ce în ce mai mult în procesul transformării activității științifice într-o profesiune de masă și al complicării legăturilor de comunicare în cadrul științei. Rolul crescând al colectivității științifice se manifestă atât în interiorul sferei științei, cit și în viața societății în general. Ei îi revine, în ultimă instanță, dreptul de a evalua caracterul și importanța contribuțiilor științifice realizate, precum și de a stabili dacă aceste realizări științifice reprezintă cu adevărat contribuții, pentru a produce respectiva recunoaștere științifică, întrucât ea este aceea care are competența necesară acestui lucru. Ei îi revine rolul decisiv în formarea politicii științifice, în prevederea și definirea direcțiilor de cercetare etc. „Colectivitatea oamenilor de știință este cea care deosebește știința adevărată de orice înșelătorie, cercetările științifice originale de activitatea științifică de rutină, direcțiile fertile de dezvoltare a științei de cele sterile. Într-un cuvânt, colectivitatea științifică este factorul care decide — uneori formal, alteori neformal, în ce direcție să se concentreze activitatea științifică și sub îndrumarea cui să se desfășoare”. (Hagström, W., *The Scientific Community*, New York, Basic Books, 1965).

În noțiunea sociologică de colectivitate socială sînt sintetizate acele trăsături tipice comune, caracteristice pentru toate categoriile de oameni reuniți în cadrul ei, oameni între care se formează sau s-au format anumite legături și raporturi sociale (efemere sau de durată). Colectivitatea științifică, ca o formă specifică a colectivității sociale, are, pe lângă aceasta, și o serie de trăsături concrete particulare, care trebuie să devină obiect de studiere sistematică. O importanță deosebită o dobîndesc problemele esenței și caracterului colectivității științifice, geneza și reproducerea acesteia, tipologia și funcțiile sale etc.

Profesiunea comună de producere a cunoștințelor este elementul structural definitoriu care transformă colectivitatea științifică într-o asociație unitară și trainică de oameni legați prin anumite raporturi interioare și care dobîndesc (sau posedă deja) anumite trăsături comune, puncte de vedere și poziții similare, un sistem de valori și norme comune. Deși este vorba de o colectivitate unitară (din punctul de vedere al profesiunii), aceasta prezintă o componentă socială complexă, în cadrul căreia se desfășoară un neînterupt proces de stratificare în funcție de diviziunea muncii, de capacitățile creatoare și contribuția științifică, de vîrstă etc. Această colectivitate este stabilă, deși se află într-un proces de permanente mutații cantitative și calitative: unii intră în colectivitate, alții își schimbă profesia sau statutul științific, dar colectivitatea ca atare își păstrează identitatea, elementul esențial care o caracterizează ca o colectivitate științifică de sine stătătoare.

În cadrul acesteia, ca un adevărat liant, pulsează contactele științifice dintre diferiți oameni de știință, se desfășoară comunicarea științifică. Comunicarea, ca o formă specială de raport reciproc și interacțiune, este un proces de stabilire a unor relații conștiente, directe sau mijlocite între oamenii între care are loc un schimb reciproc de idei, sentimente, stări sufletești, puncte de vedere etc. (v. *Metodologičeskie problemi soŭlnoĭ psihologii*, Moscova, 1975, p. 116).

În ceea ce privește comunicarea din cadrul științei, aceasta este un proces de stabilire și menținere a unor relații conștiente, directe sau mijlocite prin diverse mijloace de comunicare, între oamenii de știință în procesul și cu ocazia producerii de cunoștințe noi. Comunicarea științifică nu este o comunicare generală între oamenii de știință, ci între oameni ca oameni de știință, cu care ocazie se transmite (schimbă), se formează, se dezvoltă și se precizează infor-

matia științifică. Părerea dominantă în această direcție este că o comunicare directă și personală este comunicarea cea mai eficientă din punct de vedere al vitezei efectuării schimbului de idei științifice și al posibilității realizării dialogului.

Comunicarea științifică are o mare importanță practică nu numai pentru satisfacerea necesităților informaționale ale oamenilor de știință, ci și pentru obținerea unității de păreri, fără de care știința nu s-ar putea dezvolta. Pe de altă parte, comunicarea presupune în multe cazuri prezența unui anumit grad de consens. (Lucrul acesta este tipic, în special, pentru școlile științifice). Obținerea consensului ca una dintre formele și funcțiile fundamentale ale comunicării științifice necesită nu numai transmiterea de informații, ci și forme superioare de interacțiune cum ar fi schimburile științifice, dialogul, critica științifică, polemica.

În etapa inițială se află și cercetarea lucrării științifice. În cazul de față avem în vedere necesitatea de a se studia lucrările științifice nu sub aspectul informaticii, ci de pe poziții sociologice, adică abordându-le ca pe niște canale pentru realizarea procesului comunicării științifice, pentru înfăptuirea relațiilor sociale în cadrul funcționării și autodezvoltării științei. În acest sens sînt necesare nu numai cercetări sociologice teoretice, ci și empirice, care să dezvăluie mai deplin esența și rolul lucrării științifice în „viața” colectivității științifice, precum și în diferite ramuri ale științei. Un interes deosebit prezintă studierea problemei tipurilor de lucrări, a mecanismului și rețelei de lucrări existente în cadrul oamenilor de știință (esența, rolul, tipurile), adică rețeaua de comunicare apărută în legătura cu rezultatele unei anumite lucrări; legăturile de comunicare permanente dintre cercetătorii unor probleme apropiate din punct de vedere al conținutului în limitele aceleiași discipline științifice; propria rețea de comunicare prin care oamenii de știință dintr-un anumit domeniu sînt legați între ei mai strîns decît cu reprezentanții celorlalte domenii ale științei etc.

Sistemul normativ-evaluativ în știință este unul dintre mecanismele de bază ale funcționării colectivității științifice, a științei ca instituție socială. Acest rol este definit de caracterul normelor și valorilor sociale, care acționează în această sferă specifică a vieții sociale. Sistemul de valori, ca rezultat al formării unei anumite aprecieri și al manifestării unei anumite atitudini personale din partea oamenilor de știință, se manifestă concret sub formă de motive și stimuli, care reglementează comportamentul social al oamenilor de știință. Acest sistem se împletește strîns cu sistemul de norme sociale care acționează în aceeași sferă. Exprimate sub formă de perceptive, preferințe, recomandări cu sancțiunile respective, normele sociale joacă rolul de regulator important al comportamentului omului de știință și al colectivității științifice, al raporturilor sociale dintre membrii colectivității, precum și între oamenii de știință și colectivele științifice sau numai între colectivele științifice.

Un loc important în această problemă este ocupat de problema *priorității în știință* ca normă socială absolută specifică, care dezvăluie și reglementează, într-un mod cu totul aparte, relațiile sociale din acest domeniu al producției spirituale.

În legătură cu strădania de a se îmbina aspectul cognitiv cu cel social în cercetarea sociologică a științei și cu delimitarea instituționalizării științei ca filid cognitivă și socială propriu-zisă (sau profesională) se pune și problema normelor cognitive în știință la modul mai concret, și anume, referitor la *legătura și condiționarea reciprocă a normelor sociale și cognitive* care își așteaptă rezolvarea.

Acest cerc de probleme, legate de sistemul evaluativ și valoric din știință, cercetate pînă nu de mult în special de autori occidentali, necesită investigații sociologice intense de pe poziții marxist-leniniste, întrucît numai cu ajutorul metodologiei filozofice marxist-leniniste aceste probleme pot să se elucideze în mod consecvent științific. Pe lîngă aceasta, mai trebuie amintit, însă, și faptul că *în știința țărilor socialiste acționează un sistem valoric normativ specific*, în multe cazuri și sub multe aspecte, diferit calitativ de sistemul din lumea capitalistă. Sarcina sociologilor din țările socialiste este tocmai de a studia acest mecanism specific.

Dezvoltarea în continuare a sociologiei științei ridică și o altă problemă, și anume aceea a *aparaturii ei noționale și categoriale*. Este necesar să se explice și să se subordoneze noțiunile și categoriile fundamentale ale sociologiei științei de pe pozițiile sociologiei marxist-leniniste, în vederea obținerii unei unități de vederi în ceea ce privește folosirea acestora și, în măsura posibilităților, un consens cognitiv. Sociologii marxisti sînt ajutați de faptul că se sprijină pe categoriile și noțiunile fundamentale ale materialismului dialectic și istoric. O serie de noțiuni specifice pentru această ramură a sociologiei sînt, în esență, clarificate. Dar mai rămîn încă foarte mult de făcut în acest sens.

IV

Cercetarea acestor probleme teoretice actuale și a altora similare referitoare la sociologia științei reprezintă o sarcină de mare semnificație euristică, atît sub aspect teoretic, cit și practic

aplicativ și ideologic. Din punct de vedere teoretic — cercetarea problemelor actuale ale sociologiei științei va îmbogăți și aprofunda cunoașterea sociologică referitoare la știință și cunoașterea sociologică în general; ea va crea o fundamentare teoretică mai solidă pentru efectuarea cercetărilor sociologice empirice în domeniul științei. Din punct de vedere practic aplicativ, forța ei euristică se va manifesta în rezolvarea problemelor legate de elaborarea și înlăturarea politicii științifice, a politicii culturale, în perfecționarea conducerii științei și a organizării muncii științifice, în creșterea eficienței științei, sarcini care au fost puse cu atita acuitate de Congresul al XI-lea și de Conferința națională a Partidului comunist bulgar.

Din punct de vedere ideologic, prelucrarea problemelor teoretice actuale ale sociologiei marxiste a științei are, de asemenea, o importanță covârșitoare. În primul rând, nu se poate ignora realitatea că dezvoltarea intensă a cunoașterii sociologice marxist-leniniste a științei are loc pe fundalul sociologiei burgheze dezvoltate a științei, prin atingere și confruntare cu aceasta. Pe lângă aceasta, funcția ideologică a sociologiei științei dobândește o importanță din ce în ce mai mare. Nu este întâmplător faptul că o mare parte dintre teoriile sociale contemporane ale ideologilor burghezi gravitează în jurul uimitoarelor realizări ale revoluției tehnico-științifice.

Datorită caracterului ideologic al sociologiei științei, pozițiile teoretico-apreciative ale sociologilor marxști și nemarxști vor fi, în mod inevitabil, divergente. Însăși abordarea cercetării în aproximativ toate problemele sociologiei științei este, într-o măsură sau alta, diferită. Ca să nu mai vorbim de interpretarea filozofică și ideologică a acestor probleme. Aceasta însemnează că o confruntare ideologică și teoretico-metodologică directă cu oamenii de știință burghezi în domeniul sociologiei științei este inevitabilă. Mai mult chiar, ea este necesară. Un consens global nu poate fi atins, nu numai datorită aspectului diferit al realității sociale în care creem, dar mai ales datorită diferenței dintre opiniile și pozițiile noastre de clasă și de partid.

În legătură cu aceasta se impun două concluzii. Cercetătorii marxști al științei din țările socialiste dispun de premisele necesare și au posibilitatea de a studia cu mai mult succes, cu adevărat științific, problemele sociologice ale științei și de a ajunge mult mai departe decât sociologii burghezi în acest domeniu, deoarece posedă mijloace metodologice mai puternice și cu adevărat științifice, dispun de condiții sociale mult mai favorabile și mai adecvate în sensul cel mai larg al cuvântului. Cea de-a doua concluzie se referă la poziția noastră cu privire la lucrările sociologilor burghezi al științei. Ar fi naiv și neștiințific să respingem total și în întregime realizările sociologiei științei din vest. O abordare diferențiată a diferitelor sfere, a diverselor „etaje” din cercetarea sociologică a științei ar fi, în cazul de față, cea mai potrivită și mai corectă abordare din punct de vedere științific, politic și ideologic. Experiența dovedește că la nivelul cercetărilor sociologice empirice ale științei, cercetătorii burghezi au și pot obține rezultate bune, dintre care o parte din ele pot furniza informații folositoare. Ei mai au și lucrări teoretice pozitive, care trebuie prelucrate și folosite în mod critic. Poziția noastră este cu totul diferită atunci când trecem la domeniul interpretării metodologice sau ideologice a rezultatelor lor, întrucât pozițiile aparțin și de clasă burgheze și conduc în mod inevitabil pe acești oameni de știință la concluzii eronate, nefundamentate din punct de vedere științific.

Dezvoltarea sociologiei burgheze a științei trebuie să fie urmărită mai îndeaproape și mai operativ, pozițiile și concepțiile ei incorecte trebuie criticate mai profund și mai competent. În ceea ce privește afirmațiile ce conțin un nucleu rațional, acestea trebuie abordate în mod creator, trebuie filtrate din unghiul de vedere marxist.

Cercetarea problemelor teoretice și metodologice ale sociologiei marxiste a științei și intensificarea cercetării ei sociologice cer să se lărgească și să se adâncească colaborarea dintre oamenii de știință din țările socialiste. A venit momentul ca această colaborare să fie pusă pe o bază mai traică, să se creeze un mecanism corespunzător pentru dezvoltarea și înlăturarea sa ritmică.

Fundamente etice ale democrației socialiste

dr. Gheorghe Berescu

Academia „Ștefan Gheorghiu”

Corelația dintre etică și democrație, dintre etica comunistă și democrația socialistă, reprezintă unul dintre cele mai fructuoase obiecte de cercetare, studierea lor conduce pe plan

teoretic la îmbogățirea categoriilor, iar în plan practic, la perfecționarea unor metode ale muncii educative.

Conducerea de către clasa muncitoare a societății socialiste, participarea oamenilor muncii la elaborarea, aplicarea și controlul deciziilor implică cu necesitate nu numai o concepție și atitudine politică, ci și o etică, un sistem de *norme, atitudini și comportamente* morale. Dealtfel, orice tip de democrație, indiferent de esența sa, a avut și are un fundament etic, în concordanță cu interesele pe care le exprimă. În procesul edificării societății socialiste, morala clasei muncitoare se generalizează, ea guvernează relațiile sociale, atitudinile și comportamentele morale ale oamenilor.

Problema fundamentală de ordin moral a democrației socialiste este generată de însăși esența orînduirii socialiste, de scopul său : lichidarea oricărei forme de exploatare și edificarea, de către oamenii muncii, a unei societăți noi, pentru satisfacerea intereselor lor materiale și spirituale. Prin conținut și scop, democrația socialistă implică, deci, o *morala progresistă, profund umană, creatoare*, avînd un rol important în edificarea socialistă, în afirmarea nestîngherită și plenară a personalității umane.

Arătînd că în centrul politicii sale se află grija față de om, Partidul Comunist Român are în vedere afirmarea unei morale superioare, cultivarea celor mai nobile trăsături ale omului, crearea condițiilor care să ducă la descătușarea energilor creatoare ale omului, la manifestarea plenară a personalității sale în toate domeniile de activitate. „Nu se poate construi o orînduire nouă fără participarea conștientă a întregului popor la îndeplinirea ei. Aceasta este, dealtfel, una dintre problemele de bază ale fărîmării de către poporul însuși a destinelor sale, a istoriei și a viitorului său”¹.

Pe măsura dezvoltării societății socialiste, reglementarea raporturilor sociale capătă un caracter organizat, conștient. Exprimînd o asemenea necesitate, referitoare la perfecționarea relațiilor sociale în procesul de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate, partidul nostru a adoptat *Codul normelor vieții și muncii comunistilor, al eticii și echității socialiste*, menit să călăuzească activitatea oamenilor muncii, comportarea lor în toate domeniile de acțiune, să promoveze amplu valorile moralei comuniste.

Afirmarea în viață a eticii și echității socialiste reprezintă o parte constitutivă esențială a programului de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate. Prin conținutul lor, aceste norme sînt menite să ducă la perfecționarea noilor relații sociale, la dezvoltarea conștiinței socialiste, la îmbogățirea și afirmarea personalității umane. Prin progresul economic și adîncirea democrației socialiste, Programul partidului urmărește ca *omul să fie producător și beneficiar al valorilor create în societate, al euceririlor cunoașterii și al unor raporturi umane superioare*. Situaarea omului în centrul preocupărilor societății noastre prin crearea posibilităților pentru formarea și afirmarea personalității umane evidențiază conținutul profund umanist al politicii partidului nostru. Normele vieții și muncii comunistilor, ale eticii și echității socialiste îmbină armonios principiile și idealurile comuniste fundamentale, iar afirmarea în viață a acestor principii și idealuri reprezintă una din condițiile esențiale ale progresului patriei, ale viitorului națiunii noastre socialiste. Partidul nostru concepe statuarea relațiilor sociale proprii socialismului ca o acțiune conștientă, organizată prin efortul și participarea comunistilor, a oamenilor muncii. Necesitatea și obligativitatea respectării acestora constituie, pe de o parte, o latură importantă a umanismului socialist, iar pe de altă parte, exprimă grija față de dezvoltarea politică, profesională și morală a constructorilor socialismului.

În procesul de realizare a acestei legături totul depinde de om, de nivelul său de conștiință, de responsabilitatea sa, umanismul democrației socialiste presupunînd exigențe deosebite în cadrul raporturilor dintre oameni. Acționînd în direcția perfecționării continue a profilului moral și social al oamenilor și pentru lichidarea a ceea ce este perimat, morala umanistă implică exigențe sporite față de om, presupunînd afirmarea unor trăsături morale definitorii pentru etica democrației socialiste ca : umanismul, responsabilitatea, disciplina, inițiativa, devotamentul față de socialism, față de interesele generale ale colectivității.

Îndeplinirea telurilor umanismului socialist reprezintă o constantă esențială a raporturilor dintre democrație și valorile conștiinței socialiste. Este vorba de raporturile necesare și esențiale dintre adîncirea democrației socialiste și dezvoltarea trăsăturilor de conștiință și comportare ale oamenilor. În acest sens, *umanismul* joacă un rol esențial, fiind, deopotrivă, un factor de progres atît pentru relațiile social-economice, cît și pentru valorile politice, morale, juridice și estetice. Existența socială și elementele conștiinței sociale, în sistemul și structura

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la festivitatea din capitală consacrată aniversării organelor de securitate, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 9, București, Edit. politică, 1974, p. 395—396.

societății socialiste, cer cu necesitate perfecționarea democrației socialiste în așa fel încît omul să aibă efectiv posibilitatea de a fi atît beneficiar cit și creator, participant activ la îmbogățirea mediului esențial al relațiilor sociale generatoare de valori ale personalității.

Acțiunea logică a relațiilor sociale noi asupra conștiinței se realizează în cadrul unui proces complex, contradictoriu, într-o confruntare permanentă a noului cu vechiul în lupta pentru învingerea influențelor Ideologiei și ale moralei burgheze, a răminerii în urmă a conștiinței. Dificultățile generate în cadrul acestui proces au la bază, pe de o parte, nivelul scăzut de cunoștințe la unele categorii ale populației, iar, pe de altă parte, insuficienta armonizare a intereselor personale cu cele generale.

Pentru eliminarea acestor factori ce constituie o frînă în dezvoltarea conștiinței și afirmarea plenară a umanismului, partidul nostru acționează în vederea perfecționării relațiilor sociale, a ridicării nivelului general de cunoștințe, a dezvoltării cadrului democratic adecvat și al muncii politico-educative, pentru ridicarea și promovarea valorilor umanismului socialist.

Totodată, perfecționarea relațiilor sociale implică punerea la baza acestora a principiilor eticii și echității socialiste. În acest sens, se remarcă, efortul conștient de a crea noi posibilități omului pentru a-și valorifica aptitudinile și cunoștințele și a beneficia, în timpul relațiilor sociale, de aportul celorlalți membri ai colectivității umane.

În legătură cu raportul dintre democrație și drepturile omului „socialismul” — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — a considerat întotdeauna că adevărata democrație și adevăratul umanism sînt incompatibile cu perpetuarea exploatarei omului de către om, cu menținerea gravelor inegalități economice, sociale și politice ale capitalismului, cu discriminarea națională, socială și rasială. Nu se poate vorbi de o democrație reală, de libertate, de asigurarea drepturilor fundamentale ale omului într-o societate care nu asigură unor mase de milioane de oameni posibilitatea primordială de a-și câștiga existența prin muncă, de a participa direct la conducerea diferitelor sectoare de activitate, a societății...²

Pentru lărgirea ariei de participare conștientă a maselor la edificarea societății socialiste, dezvoltarea și ridicarea nivelului general al cunoașterii este un factor esențial, atît pentru realizarea obiectivelor progresului material, cit și în vederea îmbogățirii personalității umane. Participarea la conducerea și organizarea activității în orice domeniu și realizarea sarcinilor de producție propriu-zise impun o pregătire permanentă. Prin urmare, exercitarea reală a drepturilor democratice impune ca o bună pregătire la locul de muncă să fie un atribut al fiecărui om al muncii, întrucît cunoașterea și acțiunea constituie izvoare de afirmare ale omului.

Ridicarea nivelului general al cunoașterii înseamnă creșterea posibilităților de valorificare a resurselor materiale și umane, capacitatea de a lupta împotriva a tot ceea ce este perimat. Conștiința socialistă și umanismul de tip nou nu se pot reduce la cunoștințele profesionale, ci implică sinteza cunoașterii contemporane, capacitatea de integrare a ceea ce este mai valoros în acest domeniu, interpretarea justă a evenimentelor din toate sferile activității umane. Dezvoltarea învățămîntului, organizarea sistemului național de perfecționare a pregătirii cadrelor din toate ramurile de activitate sînt menite să rezolve problemele esențiale ale lărgirii orizontului de cunoaștere într-o strînsă legătură cu perfecționarea procesului de pregătire politico-ideologică și culturală a populației.

Concomitent cu aceasta, instituționalizarea sferelor vieții sociale are ca obiectiv suprem realizarea condițiilor de afirmare a omului, a personalității sale. Caracterul conștient al acestui proces constă nu numai în elaborarea unui scop ci, îndeosebi, în concentrarea eforturilor pentru asimilarea valorilor necesare unei acțiuni și conștiințe înaintate.

În societatea socialistă are loc un proces continuu de lărgire a sferei de cuprindere a personalității printr-o afirmare largă, activă și responsabilă a celor mai largi mase de oameni ai muncii în viața socială. Acest proces se desfășoară pe fundalul adîncirii democrației în toate domeniile de activitate și a elementelor sale de ordin etic. Posibilitatea exprimării deschise a opiniilor tuturor cetățenilor admite diversitatea punctelor de vedere, posibilități multiple de opțiuni în decizie, ceea ce contribuie la stimularea inițiativei creatoare a maselor populare, la dezvoltarea multilaterală a personalității oamenilor.

Pentru lărgirea și dezvoltarea democrației socialiste, elementul intrinsec al umanismului și superiorității noului societăți, Partidul Comunist Român consideră că în actuala etapă de dezvoltare a României una din sarcinile principale o constituie perfecționarea căilor de atragere a maselor populare la activitatea organelor de stat, la conducerea întregii societăți prin intensificarea participării tuturor categoriilor de cetățeni la dezbaterile și elaborarea politicilor interne și externe, la adoptarea celor mai importante decizii și măsuri privind dezvoltarea societății, astfel ca progresul României să fie, în tot mai mare măsură, expresia contribuției colective a întregii

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Ședința activului central de partid și de stat — 3 august 1978*, București, Edit. politică, 1978, p. 45.

națiunii. De asemenea, se va asigura, în continuare, perfecționarea cadrului constituțional în care cetățenii să-și poată exprima liber și nestingherit opinia asupra modului în care se gospodăresc treburile țării și se îndeplinesc hotărârile partidului și statului, să poată critica neajunsurile ce apar în activitatea organelor de partid, de stat și obștești, să facă propuneri pentru remedierea acestora, participând cu toată energia și priceperea lor la progresul societății. În același timp, se vor extinde formele obștești de dezbateri a principalelor probleme politice și sociale, a proiectelor de legi și hotărâri, acordându-se toată atenția sugestiilor opiniei publice.

Legislația țării noastre consideră *conducerea colectivă* ca pe o normă de ordin juridic și moral, instituționalizând-o. În aplicarea și dezvoltarea acestui fundament etic și juridic o etapă importantă a fost marcată de Congresele IX, X și XI ale Partidului Comunist Român, care au hotărât înființarea de organe colective la toate nivelele de conducere a vieții economice și sociale. Măsurile de perfecționare a sistemului de organizare, conducere și planificare a economiei, promovarea formelor de conducere colectivă stabilite cu această ocazie au vizat rezolvarea, la un nivel superior de competență, a multiplelor și complexe probleme cu care ministerele și unitățile economice sînt confruntate în actualul stadiu de dezvoltare a societății, înlăturarea arbitrarului în luarea deciziilor, mai bună valorificare a experienței cadrelor de specialiști și a propunerilor făcute de oamenii muncii din întreprinderi. Potrivit indicațiilor partidului, principiul conducerii colective a fost introdus în actele normative de funcționare a diferitelor ministere, iar reglementarea unitară a modalităților de conducere a ministerelor și celorlalte organe centrale ale administrației de stat a fost asigurată prin legi, prin noi reglementări.

Forma superioară de conducere colectivă a unităților economice, de participare a oamenilor muncii la conducerea și organizarea activității întreprinderilor este, în actuala etapă, de adîncire a democrației socialiste, prin adunarea oamenilor muncii. Instituționalizarea adunării oamenilor muncii, a consiliilor și comisiilor pe domenii marchează un pas important în lărgirea participării maselor la conducerea societății socialiste.

Obligația comitetului oamenilor muncii de a analiza propunerile făcute și informa asupra modului în care au fost rezolvate, de a prezenta adunării generale date de seamă asupra activității desfășurate, a realizării planului și rezultatelor economico-financiare, a utilizării beneficiilor în condițiile și potrivit prevederilor legale, ca și asupra îndeplinirii obligațiilor rezultate din contractele colective de muncă, reprezintă pîrghii importante care dezvoltă responsabilitatea de conducere colectivă pentru buna gospodărire a resurselor întreprinderii, ale societății în ansamblu. Ele constituie obligații și îndatoriri morale.

În scopul extinderii participării maselor populare la conducerea țării, la lărgirea continuă a democrației socialiste, s-a hotărît ca la alegerile de deputați pentru Marea Adunare Națională și pentru Consiliile Populare, să poată fi depuse mai multe candidaturi. Toate aceste măsuri contribuie la dezvoltarea în continuare a cadrului democrației noastre socialiste. Dreptul și îndatorirea oamenilor muncii de a-și spune cuvîntul, în toate problemele, participarea la elaborarea, aplicarea și controlul deciziilor referitoare la planurile de producție, planurile de școlarizare, planurile edilitar-gospodărești, planurile culturale etc. înseamnă participarea acestora la conducerea economico-socială a țării. Procesul muncii nu se reduce numai la domeniul muncii productive și de aceea cînd analizăm raportul dintre etică-democrație și muncă avem în vedere acele calități morale pe care munca și democrația le solicită și le dezvoltă: responsabilitatea, devotamentul față de cauza generală, spiritul colectiv, inițiativa, disciplina, spiritul gospodăresc, lupta împotriva birocratismului, neglijenței. Participarea oamenilor muncii la conducere, la toate verigile și nivelurile vieții sociale determină buna funcționare a sistemului democrației în dependență de calitățile politice și morale care se formează în muncă, în viața socială. „Prezența nemijlocită a muncitorilor — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — a diferitelor categorii de oameni ai muncii în organele de conducere centrale și locale va da un nou și puternic avînt înnoitor, revoluționar, activității economico-sociale, va duce la îmbinarea mai armonioasă a experienței maselor cu cea a cadrelor de conducere, va dezvolta și mai mult unitatea dintre masele muncitoare și organele conducătoare, va determina întărirea controlului, creșterea răspunderii clasei muncitoare, a tuturor oamenilor muncii”³.

Pe lîngă latura politică a spiritului de răspundere, aspectele morale sînt tot atît de importante. A participa la conducerea vieții sociale în condițiile edificării societății socialiste înseamnă a îndeplini o mare datorie morală, a răspunde pentru luarea deciziilor, pentru aplicarea lor. Spiritul de răspundere al oamenilor muncii este cu atît mai dezvoltat cu cît conștiința lor politică este mai ridicată mai fermă. De aceea, responsabilitatea morală, educația politică, democrația socialistă reprezintă o școală *sui-generis* de educare a responsabilității, de manifes-

³ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român* — 7 decembrie 1977, București, Edit. politică, 1977, p. 43.

tare a ei. A te autoconduce înseamnă a-ți armoniza faptele cu ale celorlalți membri ai societății, a îndeplini hotărârile acestora, a respecta opiniile înaintate ale altora.

Complexitatea factorilor care asigură progresul societății noastre și rolul crescând al contribuției oamenilor în acest proces determină îmbogățirea actului de decizie și a responsabilității sociale cu noi valențe și atribuții.

Responsabilitatea este o latură fundamentală a raporturilor sociale și morale, un element de bază al conștiinței sociale, ea exprimând gradul de însușire a îndatoririlor, un înalt spirit de răspundere în luarea unor decizii și realizarea lor. La rîndul său, decizia — atît în actul de conducere cît și în procesul social general în care se confruntă valorile, reprezintă prin excelență un act uman, cu toate valențele și limitele care decurg de aici.

Datorită faptului că producția și întreaga activitate nu pot fi decît un proces social, un rol important revine în mod necesar omului, relațiilor dintre oameni, particularităților acestor relații. Oamenii ca principală forță de producție trebuie să aibă în vedere ca știința conducerii să nu urmărească doar aspectele conducerii tehnice, ci și aspectul uman al procesului de conducere, optimizarea posibilităților conducerii în interacțiunea dintre om și mijloacele de producție.

Spiritul de responsabilitate se formează și se manifestă în întreaga activitate practică de realizare a sarcinilor complexe ridicate de construcția societății socialiste și cer competență sporită, virtuți morale, înaltă pregătire profesională, spirit creator în aplicarea cuceririlor revoluției tehnico-științifice. Dar asemenea cerințe de ordin general nu determină în mod automat spiritul de responsabilitate, ci presupun o cunoaștere concretă a realităților de către oameni și o însușire conștientă a răspunderilor. Numai în acest fel pot fi corelate aspectele sociale ale responsabilității cu cele individuale.

Implicațiile etico-sociale în procesul de elaborare și aplicare a deciziei reflectă natura și particularitățile forurilor care adoptă decizii, mecanismul prin care se adoptă. Implicațiile depind de poziția social-profesională a participanților, de gradul responsabilității lor și de posibilitatea de a-și exprima competent și în mod liber opțiunile, punctele de vedere care converg spre o decizie realistă, posibil de îndeplinit.

Dezvoltarea democratismului este, în același timp, și o investiție morală, care atestă existența unei responsabilități evolute, implicînd noi răspunderi etice, competență profesională sporită. Aceasta obligă categorii tot mai mari de oameni să participe la elaborarea deciziei, să opteze pentru soluțiile cele mai eficiente, să aibă inițiativă în aplicarea lor. Or, tocmai această inițiativă presupune un plus de responsabilitate și în general calități morale deosebite. În acest context, este de relevat faptul că unul dintre cele mai importante aspecte ale eficienței democrației și ale caracterului ei formativ îl constituie motivarea, care presupune un act de valorizare a unor atitudini. Ea înseamnă înlăturarea arbitrarului, o verificare a concordanței unor înclinații cu necesitățile societății.

„Dezvoltarea largă a drepturilor și libertăților cetățenești în cadrul orînduirii noastre — se arată în Programul partidului — adîncirea și perfecționarea democrației socialiste nu pot fi concepute în afara răspunderii sociale a fiecărei persoane față de interesele generale ale societății, în afara conștiinței datoriei fiecăruia de a face totul pentru bunăstarea și fericirea întregului popor, pentru cauza socialismului și comunismului”⁴.

Indiferent de nivelul sau scara ierarhică la care se desfășoară activitatea de conducere și de raza de cuprindere a acesteia, abordarea problemelor din unghiul de vedere al intereselor societății, încadrarea acțiunii de conducere într-un tot unitar înseamnă evitarea unor greșeli, a unor interpretări unilaterale. Raportarea la sfera etică a democrației, la obiectivele de bază ale progresului societății permite nu numai o viziune de perspectivă și o eficiență sporită, ci și evidențierea și valorificarea unor calități morale socialiste, printre care spiritul selectiv, militant, patriotic, responsabil, evitarea subiectivismului, a îngîmfării, a nepăsării și a îngustimii de vederi.

Democrația socialistă presupune un înalt spirit de disciplină, o riguroasă îndeplinire a cerințelor sociale și etice ale muncii. În spiritul centralismului democratic — propriu democrației socialiste — hotărârile adoptate trebuie îndeplinite cu rigurozitate și promptitudine. Realizarea obiectivelor de dezvoltare multilaterală a patriei reprezintă o condiție *sine qua non* a satisfacerii necesităților materiale și spirituale ale oamenilor muncii, în același timp, satisfacții morale firești. Neîndeplinirea obligațiilor de către un individ sau grup restrîns se răsfrînge asupra intereselor celorlalți, atrage încălcarea principiilor de bază ale democrației.

⁴ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, în vol. *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1975, p. 693.

Disciplina conștientă și activă, este pe deplin compatibilă cu manifestarea inițiativei creatoare, cu libertatea elaborării de soluții personale, originale. Socialismul se opune oricărei tendințe de șablonizare, oricărei forme de uniformizare. Manifestarea disciplinei și inițiativei reclamă și antrenează o serie de alte trăsături morale cum sînt curajul, îndrăzneala, spiritul colectiv, altruismul, atitudinea înaintată față de muncă și de bunul obștesc, patriotismul, tendința de autodepășire etc.

Analiza unității indisolubile dintre democrație și etică scoate în evidență faptul că trăsăturile morale implicate în sistemul democrației sînt intrinseci acestora. Este adevărat că aceste trăsături sînt specifice și altor aspecte sau relații sociale. Democrația însă le instituționalizează, le dă un caracter normativ, le extinde la scară de masă. Totodată, trăsăturile morale amintite constituie elemente dinamice, care contribuie la perfecționarea democrației socialiste, la umanizarea ei, asigurându-i un caracter funcțional.

Schimbări în statusul și rolul elevului în condițiile integrării învățămîntului cu producția

dr. Fred Mahler

I. Diviziunea muncii și învățămîntul

Este un fapt binecunoscut că între finalitățile, structura, conținutul, și mai ales, funcțiile școlii de recrutare, selecție și alocare de statusuri și roluri, nivelul, precum și caracteristicile dezvoltării forțelor de producție și ale relațiilor de producție, îndeosebi ale diviziunii muncii, există o relație de „supra-determinare”: nivelul dezvoltării forțelor și relațiilor de producție, și, mai direct, diviziunea socială a muncii determină, în ultima instanță, finalitățile, conținutul și funcțiile școlii, aceasta avînd, la rîndul ei, un rol activ asupra primelor elemente.

Cît privește evoluția viitoare, unele modele prospective referitoare la mutațiile prevăzute în învățămînt, în condițiile dezvoltării revoluției științifice și tehnice contemporane, pornesc de la perspectiva menținerii structurii ierarhizate a calificărilor, a specializărilor profesionale și ocupaționale, inclusiv din punctul de vedere al statusurilor și rolurilor sociale și, odată cu aceasta, a diviziunii și opoziției muncii fizice și a muncii intelectuale*.

În conformitate cu aceste modele, existența și în viitor a unei ierarhizări sociale a diferitelor niveluri de calificare și specializare se reflectă, în mod necesar, în menținerea filierelor diferite de învățămînt, corespunzătoare structurilor vechii școli (care produceau bifurcarea de la învățămînt primar la învățămînt profesional și de la învățămînt primar + învățămînt secundar la învățămînt universitar — în terminologia lui Baudelot și Establet¹, linile P.P. și S.S.; în fond este vorba despre bifurcarea dintre formele pregătitoare pentru munca fizică și cele pentru munca intelectuală, cu implicațiile de subordonare ale muncii simple față de munca complexă, ale muncii de rutină față de munca creatoare, ale muncii de execuție față de cea de comandă); aceste modele presupun deci o reproducție de către sistemul școlar a relațiilor

* Desigur, însăși natura muncii „fizice” și a celei „intelectuale”, spre a nu mai aminti ponderea lor specifică în diferitele profesii sînt radical modificate în prezent, ca urmare a implicațiilor revoluției științifico-tehnice contemporane și, desigur, se vor modifica încă mai mult în viitor. Fără a putea examina problema aici, precizăm că în analiza noastră avem în vedere aceste aspecte noi ale conținutului muncii fizice și intelectuale și ale raportului dintre ele, chiar atunci cînd nu ne referim explicit la ele.

¹ Baudelot C., Establet R., *L'Ecole capitaliste en France*, Maspéro, Paris, 1971.

sociale existente (vezi criticile lui Althusser, Bernstein, Boudon, Bourdieu, Bowles, Gintis, Ferge, Jencks ș.a.). Indiscutabil, această „asimetrie” a sistemului vechi de învățământ este reflectarea „asimetriei” sociale dintre munca intelectuală și munca fizică, dar ea contribuie, la rândul ei, la legitimarea, consolidarea și reproducerea ei. Pentru înlăturarea acestei „asimetrie” este necesară, în ultimă instanță, înlăturarea bazei economice, sociale și politice a statusului juridic și moral ce dezavantajează munca fizică în raport cu cea intelectuală; odată cu aceasta se impune, însă, și înlăturarea inegalității de statut a filierelor educaționale.

Modelelor de acest tip li se poate contrapune un model prospectiv în care tendințele probabile ale diversificării calificărilor (pe treptele superioare previzibile ale mecanizării complexe și automatizării) să fie subordonate unor prefaceri în calitatea muncii și în caracterul relațiilor sociale și de putere care să vizeze egalizarea statuturilor sociale și, implicit, reducerea și înlăturarea deosebirilor de instruire ce stau la baza acestora.

În locul unei piramide a filierelor inegale de învățământ, pe care să se înalțe piramida statuturilor și rolurilor inegale, ierarhizate din punct de vedere social a profesilor și ocupațiilor, sistemul integrat învățământ-producție-cercetare va realiza aceeași pregătire teoretică și practică general obligatorie a întregii generații tinere, unită cu activitatea productivă creatoare, cu caracter politehnice; pe baza cerințelor și oportunităților sociale concrete ale fiecărei etape și a posibilităților și aspirațiilor diferențiate ale personalității, o astfel de pregătire va asigura alocarea unor statuturi și roluri omogene social și diferențiate ocupațional.

Teza de bază de la care pornim este că unul din sensurile fundamentale ale dezvoltării viitoare a structurilor statuturilor și rolurilor sociale, în condițiile înlăturării revoluției științifico-tehnice, în contextul societății socialiste și comuniste, îl constituie diversificarea continuă a statuturilor și rolurilor profesionale și ocupaționale, realizată odată cu omogenizarea statuturilor și rolurilor sociale.

Prin statuturi și roluri omogene din punct de vedere social și diferențiate din punct de vedere profesional și ocupațional, descriem un model posibil al structurii statuturilor și rolurilor proprii unei societăți caracterizată printr-o înaltă dezvoltare economică, tehnologică, științifică și culturală și prin radicale mutații sociale constând în înlăturarea nu numai a împărțirii societății în clase antagonice dar și, în general, în clase și pături sociale diferite și ierarhizate. Într-un asemenea context presupunem posibilă și necesară existența unei diversități de statuturi și roluri profesionale și ocupaționale, cerute de o înaltă diviziune a muncii, dar și a unei egalități depline a acestora din punct de vedere social, asigurată prin posibilitatea mobilității orizontale depline, în condițiile înlăturării inegalității statuturilor sociale bazate pe ierarhia puterii sau pe deosebirea capitalului material sau/si cultural. Astfel, printre trăsăturile caracteristice acestor tipuri de statuturi și roluri omogene din punct de vedere social se pot include: posibilitatea participării la decizie, egală pentru toți, indiferent de statuturile și rolurile profesionale și ocupaționale; posibilitatea unei autentice mobilități în, și din variatele statuturi și roluri socioprofesionale și ocupaționale; egalizarea, din punct de vedere social și etic, a scărilor de prestigiu, prestigiu al cărui criteriu încetează de a mai fi domeniul ocupației sau caracterul profesiei și devine gradul de excelență al performanței în fiecare dintre ele.

Indiferent de concretizarea extrem de diferențiată a activității profesionale specifice, ce va fi necesară în condițiile viitoarei dezvoltări comuniste a economiei și vieții sociale și a revoluției tehnico-științifice, statuturile sociale se vor omogeniza în sensul unirii organice, a muncii fizice și intelectuale, a muncii simple și complexe, repetitive și inovatoare, de rutină și de creație, de execuție și de comandă; tocmai acest status social comun va asigura înlăturarea diferențierilor de clasă și va reprezenta temeiul formării poporului muncitor unic. „Pe măsura înalțării spre comunism — arăta secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu — vor avea loc dispariția treptată a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală, apropierea dintre munca industrială și cea agricolă, accentuarea procesului de omogenizare a societății, de formare a poporului muncitor unic”².

Această nouă perspectivă, legată de evoluția viitoare a diviziunii muncii în condițiile revoluției științifico-tehnice, ale făuririi unui nou tip de relații sociale bazate pe egalitate și dreptate socială și ale omogenizării sociale — indică nu numai posibilitatea dar și necesitatea unei noi școli.

Așa cum indică de pe acum experiența originală a învățământului românesc, esența procesului de integrare a școlii cu producția și cercetarea o constituie realizarea unor mutații ale finalităților, conținutului, metodei și structurii învățământului, care să asigure treptat, dar începând încă din primele etape, schimbări radicale în natura și rolul școlii și al relațiilor ei cu producția și societatea; aceste schimbări trebuie să vizeze viitoarea lichidare a opoziției, respectiv a deosebirii esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală ca parte integrantă a

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la Congresul al XI-lea al P.C.R.*, în vol. *Congresul al XI-lea al P.C.R.*, București, Edit. politică, 1975.

procesului mai larg al înlăturării opoziției și deosebirilor esențiale dintre munca de rutină și cea de creație, dintre munca repetitivă și munca inovatoare, dintre munca de execuție și cea de decizie, dintre munca fără și cea cu semnificație și valoare intrinsecă, dintre munca unilaterală și cea multilaterală, într-un cuvânt dintre munca alienantă și cea emancipatorie.

II. Integrarea școlii cu practica și pregătirea muncitorului-intelectual

În orientarea principală și în modelarea practică a noului sistem de învățământ, hotărâtoare este perspectiva *prospectivă*. Ea cere înainte de toate definirea unui model al evoluției viitoare economice, sociale, politice și morale a societății, anticiparea cerințelor diviziunii muncii și a raporturilor sociale și de producție pe care trebuie să le satisfacă școala, a tipului de personalitate pe care învățământul trebuie să-l formeze.

În acest scop, considerăm utilă folosirea, într-un nou context ideatic și, deci, într-o nouă accepție, a conceptelor de „personalitate de bază” și „personalități de status” folosite de psihologia socială și antropologia culturală (R. Linton³; M. Dufrenne⁴), precum și reconsiderarea procesului de mobilitate.

a. În primul rând, spre deosebire de înțelegerea limitativă a raportului dintre „personalități de status” ca raport de la inferior la superior, ierarhic din punct de vedere social, credem că ele pot și trebuie înțelese în contextul nostru ca *personalități cu diferite statusuri și roluri ocupaționale, dar cu un status social egal*.

b. În al doilea rând, spre deosebire de înțelegerea limitativă a procesului de mobilitate doar ca trecere de la statusuri inferioare la statusuri superioare din punct de vedere social, mobilitatea capătă și trebuie să capete — așa cum arată Z. Ferge⁵ —, odată cu maturizarea societății socialiste, caracterul unui *proces colectiv* (realizat inițial printr-un învățământ integrat cu producția și continuat printr-o producție integrată cu educația permanentă); această mobilitate colectivă înseamnă schimbarea statusurilor și rolurilor ocupaționale în orizontul unor statusuri sociale egale, omogene, deci *nu vertical, ci orizontal*.

Pornind de la aceste elemente, considerăm că „personalitatea de bază” a societății noastre comuniste viitoare o va constitui *muncitorul — intelectual — tip ideal al unui status social omogen, concretizat într-o multitudine de „personalități de status”, în sensul diversității concrete a statusurilor și rolurilor profesionale și ocupaționale*.

După cum se știe, printre elementele programatice esențiale privitoare la societatea comunistă, marxismul acordă un loc esențial unirii muncii fizice cu munca intelectuală. Pledând pentru schimbarea radicală a caracterului muncii în sensul înlăturării înstrăinării datorate exploatarea și caracterului ei de necesitate constringătoare (chiar și sub forma interesului și a datoriei) și al transformării ei în activitate socială liberă, în necesitate launtrică, Marx indică și calea unei asemenea revoluții, scriind: „Marea industrie... impune ca o chestiune de viață și de moarte necesitatea de a înlocui monstruoșitatea unei populații muncitorești disponibile, nenorocite și ținute în rezervă pentru nevoile de exploatare schimbătoare ale capitalului, cu disponibilitatea absolută a omului pentru nevoile schimbătoare ale muncii; de a înlocui pe individul parțial, simplu purtător al unei funcțiuni sociale de detaliu, cu individul dezvoltat în toate privințele, pentru care diferitele funcțiuni sociale sînt feluri de activitate care își iau locul unul altuia”⁶.

În România, odată cu schimbările ce se vor realiza în baza tehnico-materială a societății, în dezvoltarea forțelor de producție, îndeosebi în condițiile aplicării celor mai avansate cuceriri ale științei și tehnicii, ale mecanizării și automatizării, ale modificărilor profunde ce se vor produce în conținutul intelectual, tehnic și științific al activității productive și în caracteristicile diviziunii muncii, în sfîrșit, odată cu maturizarea raporturilor socialiste de producție, prin adîncirea principiilor de echitate proprii fazei superioare a dezvoltării socialismului — vor avea loc *prefaceri radicale în structura socială și de clasă, în ponderea, natura și relațiile reciproce dintre grupurile sociale*. Clasa muncitoare va continua să se dezvolte numeric, să-și ridice pregătirea politică, științifică și profesională, să-și sporească participarea efectivă la conducerea treburilor țării, să joace un rol tot mai important în sporirea avuției naționale, în creșterea gradului de civilizație al societății noastre. Totodată, se va accentua procesul de ridicare a nivelului de pregătire profesional-politică al celorlalte clase și categorii sociale și de apropiere și unire a

³ R. Linton, *The Cultural Background of Personality*, New York, 1945.

⁴ M. Dufrenne, *La personnalité de base*, P.U.F., Paris, 1972.

⁵ Z. Ferge, *Some relations between social structure and the school system*, „The sociological review monograph”, edited by P. Halmos, Keele University, 1972.

⁶ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Cartea I, ed. a IV-a — București, Edit. politică, 1960.

acestora, de făurire a poporului muncitor unic, creîndu-se astfel condițiile necesare trecerii spre treapta superioară a comunismului — societatea fără clase.

În acest sens, apare necesar ca începînd din timpul procesului formativ, școlar și universitar, și continuînd cu cel productiv propriu-zis și, mai ales, prin împletirea învățării cu munca și a muncii cu învățarea, să se asigure acea diversitate și acel conținut al calificărilor profesionale și ocupaționale care, într-o largă perspectivă, să nu reproducă diviziunea parcelară a muncii, îndeosebi separarea și opoziția muncii fizice față de munca intelectuală, a activităților simple și complexe, de rutină și creatoare, de execuție și de comandă și subordonarea primelor de către celelalte ci să producă o mutație esențială a calității muncii și structurii diviziunii interne a muncii sociale. Aceasta și este de altfel una dintre orientările de bază ale politicii promovate de partid privind dezvoltarea în spirit revoluționar a învățămîntului, orientare ce stă la baza noii legi a educației învățămîntului.

Așadar, procesul de integrare a învățămîntului cu producția și cercetarea trebuie să realizeze pregătirea teoretică și practică ca și socializarea tinerilor pentru viitoarele statusuri și roluri proprii diversității ocupaționale și omogenizării sociale a statusurilor și rolurilor caracteristice muncii intelectuale al viitorului.

Privită astfel, esența procesului de integrare învățămînt-producție-cercetare, înseamnă nu doar alăturarea unor activități productive celor obișnuite, ci o radicală transformare a conceptului de învățămînt privind funcționalitatea școlii în raport cu structurile sociale de bază: școala a reprezentat principala instanță formală de socializare avînd funcția de formare diferențiată, pe tipuri și niveluri de învățămînt, a unor calificări și orientări valorice ce reprezintă cerințele îndeplinirii viitoarelor statusuri și roluri diferențiate și ierarhizate social; prin acest tip de alocare a statusurilor și rolurilor profesionale și ocupaționale ierarhice, școala a jucat rolul de instrument al reproducerii structurilor sociale și diviziunii muncii existente, inclusiv a opoziției dintre munca fizică și munca intelectuală. Odată cu realizarea optimă a procesului de integrare învățămînt-producție-cercetare, continuînd să reprezinte principala instanță formală de socializare, școala își schimbă în mod fundamental funcția socială: ea devine aptă să genereze noi structuri sociale, o nouă diviziune socială a muncii, inclusiv apropierea și, tendențial, imbinarea muncii fizice cu munca intelectuală.

Aceasta presupune luarea în considerație a transformărilor necesare atît în conținutul, modalitățile, structurile și funcționalitatea sistemului școlar cît și în raporturile sale cu societatea, precum și o reconsiderare structurală a funcției de socializare și a funcției de selecție și de alocare a statusurilor sociale, de formare a calificărilor și orientărilor valorice necesare realizării viitoarelor performanțe de rol, de educare a noulor identități sociale proprii muncii intelectuale. Totodată, formarea viitorului muncitor-intelectual va avea nu numai componente de instruire și calificare profesională ci și de conștiință în viziunea personalității comuniste multilateral dezvoltate, în sensul imbinării calităților de specialist cu cele de militant.

III. Mutații în funcția de socializare a școlii în condițiile integrării învățămîntului cu producția și cercetarea

Schema generală a procesului de socializare prin învățămînt reflectă cerința ca procesul instructiv-educativ să asigure, în conformitate cu o anumită gradualitate ce ține de legitățile proprii activității de învățare, trecerea prin statusurile și rolurile tranzitorii (de elev și student) de la statusurile și rolurile moștenite la statusurile și rolurile dobîndite.

(Trecut)

status-rol
moștenit *

STATUS
FAMILIAL

(Prezent)

status-rol
tranzitor
(elev-student)

STATUS
EDUCAȚIONAL

(Viitor)

status-rol
dobîndit

STATUS OCUPAȚIONAL

* Este evident că față de societățile anterioare în care statusurile și rolurile moștenite cunosc o diferențiere corespunzătoare antagonismului de clasă, care pune piedici mobilității de la aceste statusuri și roluri la cele tranzitorii și, mai ales, la cele dobîndite — în condițiile socialismului diferențierea statusurilor și rolurilor moștenite, deși continuă să se manifeste, nu mai are un caracter antagonic, iar ansamblul oportunităților sociale și educaționale favorizează mobilitatea de la aceste statusuri la cele tranzitorii și la cele dobîndite și, prin aceasta, procesul de omogenizare socială.

În procesele de socializare proprii învățămîntului vechi (A), chiar și în cazul unei școli care pregătește elevii pentru viață, pentru cerințele economice, învățămîntul socializează subiecții prin asigurarea unui izomorfism *alt* mai puternic între statusurile și rolurile lor școlare actuale și statusurile și rolurile lor productive, viitoare, menținînd separarea lor în timp și în spațiu. Spre deosebire de aceasta, în condițiile integrării organice a școlii cu producția și cercetarea, socializarea (B) se realizează în mod radical diferit: ea presupune, mai ales, o transformare de substanță a însăși statusurilor și rolurilor tranzitorii, școlare în care se împletesc, în măsuri și forme diferite, alți trăsăturile proprii statusurilor și rolurilor de învățare *alt* și ale statusurilor și rolurilor omului ca producător social. O schemă ar descrie astfel situația la care ne referim:

A. Socializare de tip: de la învățare la producție

(Trecut)
status-rol
moștenit

(Prezent)
status-rol
tranzitor de
învățare

(Viitor)
status-rol
dobîndit de
producție

B. Socializare de tip: de la învățare și producție la producție și învățare

status-rol
moștenit

status-rol
tranzitor
de învățare
și producție

status-rol
dobîndit
de producție
și învățare

STATUS
FAMILIAL

STATUS
EDUCAȚIONAL

STATUS OCUPAȚIONAL

Rezultă astfel că, în tipul de socializare B se crează un *nou tip de izomorfism* între statusurile și rolurile de tranziție și cele dobîndite, acestea *nemăfiind separate ci, dimpotrivă, unite în timp și spațiu*. Desigur, există și în noua situație caracteristici specifice statusurilor și rolurilor tranzitorii și, respectiv, celor dobîndite. Ele nu se identifică: *status-rolul tranzitor*, avînd un caracter nou, de învățare și producție, *continuu să aibă un caracter predominant de învățare*, iar statusurile și rolurile productive noi pe care le exercită elevii și studenții au trăsături distinctive, trebuind să fie privite prin prisma cerințelor fundamentale ale procesului *formativ*; tot astfel, se produc, prin prisma procesului de educație permanentă și de reciclare profesională transformări și în caracterul *statusurilor și rolurilor dobîndite*: ele devin proprii pentru exercitarea, atît a funcțiilor productive sau ale activității sociale, în general, cît și ale celor de învățare. Predominante în acest caz rămîn și trebuie să rămîn *funcțiile productive*, cele de învățare fiind și trebuind să fie definite prin prisma cerințelor fundamentale ale procesului productiv.

Se înțelege că o asemenea prefacere, în curs de realizare în realitatea complexă a sistemului nostru educațional, implică, în mod necesar, mutații în conținutul procesului de socializare mai ales în ce privește raporturile dintre *mediul școlar* și *mediul productiv*, ca medii de tip specific ale mediului social global al unei societăți date, la un anumit moment al dezvoltării acesteia. Cu referire la societatea occidentală, este pe deplin justificată critica transpunerii în școală a modelului fabricii capitaliste (Ph. Wexler)⁷. Dar dacă în socialism, odată cu schimbarea naturii înseși a relațiilor de producție, problema se pune în mod radical diferit, izomorfismul dintre mediul educativ și cel productiv nu trebuie să se reducă la copierea mecanică și introducerea arbitrară a unor elemente specifice producției în școală, fără a ține seama de particularitățile acesteia.

Fără ca socializarea să-și propună identificarea mediului școlar cu cel productiv, este evident că una dintre problemele esențiale ale asigurării integrării depline și rapide a absolvenților diferitelor trepte și forme de învățămînt în producție, în activitatea socială utilă și, în general, în viața socială este asigurarea unei apropieri maxime între acestea. Problema ce se pune în acest sens, este de a analiza în mod dinamic *trăsăturile proprii* tipului de activitate, conținutului și formelor de raporturi interumane, finalitatea și mijloacele de atingere a acestora, normele prescrise și regulile respectate, valorile și modul lor de realizare efectivă, cu un cuvînt „*habitusurile*” (P. Bourdieu)⁸ subsistemelor amintite; și, pe această bază, de găsit *căile specifice procesului de învățămînt integrat*.

⁷ Ph. Wexler, *Ideology and Utopia in American Sociology of Education*, în vol., *Education in a changing society*, eds. A. Kloskowska and G. Martinotti, Sage publications, London, 1977, p. 43.

⁸ P. Bourdieu, *Avenir de classe et causalité du probable*, în „Revue française de sociologie”, vol. XV, no. 1, janv. — mars 1974.

În acest sens, subliniem că, din punctul nostru de vedere^{9,10} se impune a fi depășită funcția simplă adaptativă a socializării, ca instrument al reproducerii și menținerii *status-quo*-ului social prin interiorizarea și conformarea față de normele și valorile dominante; dar, pentru ca socializarea să poată deveni un instrument real și eficient al schimbării sociale, nu numai că ea trebuie raportată la dinamica conflictului dintre normele și valorile progresiste și conservatoare, dar, mai ales, trebuie să se integreze în mod organic dimensiunea prospectivă dată de „socializarea anticipativă” (Merton)¹¹. Integrarea școlii cu producția trebuie cu necesitate să asigure o asemenea socializare, respectiv „socializare anticipativă”, încât subiecții procesului, elevii, să realizeze nu o integrare de tip adaptativ, mecanic, pasiv la condițiile date ale producției, ci să se manifeste ca personalități creatoare, contribuind activ la schimbarea pozitivă a realităților mediului de integrare. În acest mod, integrarea învățământului cu producția și cercetarea constituie cadrul unui nou tip de socializare care permite depășirea conformării cu situația existentă și manifestarea autentică a capacităților reale ale școlii de inovare socială.

IV. Școala și societatea : de la reproducție la schimbare socială

În lumea contemporană, mutațiile revoluționare din domeniul dezvoltării forțelor și relațiilor de producție și sociale, al tehnologiei, tehnicii și științei, al modului de trai și orientărilor valorice, pun într-o lumină nouă finalitățile, natura, conținutul și structura sistemului școlar.

În mod pe deplin justificat, Marx a combătut teza rolului hotărâtor al școlii în schimbarea socială, teză legată în condițiile istorico-sociale respective de o viziune idealistă, subiectiv-voluntaristă și utopică a istoriei. Relațiile noi ale lumii contemporane și, îndeosebi, ale socialismului, implică o recunoaștere a accentuării rolului de inovare socială al sistemului instructiv-educativ. Desigur, în esență, sistemul de învățământ continuă să fie determinat de societatea în care se dezvoltă și pe care o servește (cu toate mediile proprii autonomiei specifice a sistemului). O legitate a progresului social, economic, politic, tehnico-științific și cultural este, însă, aceea a creșterii rolului activ, transformator al școlii asupra structurilor sociale, a bazelor materiale și a suprastructurilor sociale, a diviziunii muncii, a omului și relațiilor dintre oameni.

În ceea ce privește epoca noastră, două serii de fenomene motivează în principal, această mutație :

a. ca fenomen global, caracteristic tuturor țărilor dezvoltate economic, cu o civilizație industrial-urbană, bazată pe un puternic impact al tehnologiilor avansate — un element esențial al accentuării rolului școlii în dezvoltare îl constituie transformarea tot mai puternică a științei într-un factor nemijlocit al producției și includerea — devenită obiectiv necesară — a pregătirii forței de muncă între componentele decisive ale creșterii economice;

b. ca fenomen specific socialismului, care așază perfecționarea structurilor sociale pe temeiul dezvoltării conștiente, planice, apare un alt element esențial al accentuării rolului școlii în dezvoltare, pe lângă și în strinsă legătură cu cel menționat mai înainte : posibilitatea și necesitatea mutațiilor din sistemul școlar nu numai ca rezultat și reflex al schimbărilor economico-sociale și culturale, deja produse, ci ca prealabil și pregătitor al unor schimbări socio-economice și culturale ce sînt planificate a se produce în viitor. Problema nu este, așadar, dacă școala poate sau nu schimba societatea, întrebare fără răspuns într-un cadru a-istoric, ci în ce societate, ce școală și în ce mod se poate face ca acțiunea socială să armonizeze schimbările școlii cu cele din societate, respectiv din structura statuturilor și rolurilor sociale. Procesul așezării pe noi baze a învățământului românesc în raport cu dezvoltarea economico-socială generală a țării reflectă tocmai o asemenea transformare de esență a rolului școlii în societate, proces ce se realizează prin treptată depășire a disfuncționalităților și contradicțiilor ce se mai manifestă încă.

Consecința esențială a acestor mutații o constituie posibilitatea ce apare ca învățământul să nu mai joace în mod principal rolul de factor de reproducție, în sensul de conservare a structurilor sociale existente, ci pe cel de factor de schimbare socială.

În epoca contemporană și în mod deosebit în socialism apare posibilitatea și necesitatea unui nou rol al școlii în societate în sensul predominării funcției de schimbare socială asupra

⁹ O. Bădina, F. Mahler, *The sociological research on youth social integration*, în vol., *Juvenesse d'aujourd'hui, Youth to day, Youth research centre*, Bucharest, 1970.

¹⁰ F. Mahler, *Integrare, mobilitate și socializare anticipativă*, în vol. „Tineret — integrare”, Cluj-Napoca, 1977.

¹¹ R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, New York, Collier McMillan Ltd., London, 1968.

cele de reproducție și, odată cu aceasta, trecerea de la ideologia egalității și practica selectivă a învățământului în societate la un nou rol, autentic egalizator în sens social. În același timp se realizează mutația de la rolul școlii de variabilă dependentă a cererii pieței muncii, în capitalism, la rolul de variabilă independentă față de structura, diferențiată profesional și ocupațională dar omogenă social, a forței de muncă, a cărei schimbare planificată este realizată totemal prin schimbările adevărate ale școlii, în socialism.

În lumina ampleror controverse cu privire la rolul învățământului contemporan în societate — principalele tipuri de școli considerate sub acest raport pot fi schematizate astfel :

Tip de școală	Mod de organizare și conținut	In-put (recrutarea elevilor)	Out-put (plasarea absolvenților)	Tip de realizare a egalității
1	2	3	4	5
VECHI (școală diferențiată și opusă muncii)	trepte și filiere diferențiate și ierarhizate; selecție bazată pe inegalitate	recrutare pe criterii de clasă în condițiile inegalității de oportunități	alocare de statusuri și roluri distribuite pe ierarhii profesionale și sociale, cu reproducția structurii sociale	inegalitate de șanse de acces, oportunități, succes școlar și plasare
TRANZIȚIE (izomorfism între școală și muncă, dar separare în spațiu și timp)	trunchi comun și diferențiere, inclusiv ierarhizare, pe trepte medii și superioare prin filiere separate și fără comunicare între ele; selecție bazată pe inegalitate	recrutare după învățământul general obligatoriu, pe criterii de aptitudini, în condițiile inegalității de oportunități	alocare de statusuri și roluri distribuite pe ierarhii profesionale și sociale, cu mobilitate individuală verticală	egalitate de șanse de acces, inegalitate de oportunități, succes școlar și de plasare
NOU (școală integrată cu munca)	extindere a învățământului generalizat comun și filiere diferențiate de specializare, cu același statut și posibilități de comunicare între ele; selecție bazată pe egalitate	recrutare, după învățământul general și mediu obligatoriu, pe criteriul de aptitudini, în condițiile egalității de oportunități	alocare de statusuri și roluri diferențiate ocupațional, dar omogene din punct de vedere social, cu mobilitate colectivă	egalitate de șanse de acces, de oportunități, succes școlar și de plasare

Pe scurt, această transformare a școlii și rolului ei în dinamica structurilor sociale poate fi definită ca trecere de la 1. *școala veche* caracterizată de *inegalitatea* de acces școlar (recrutare), oportunități educaționale (selecție) și alocare de statusuri (integrare) la 2. *școala de tranziție*, care egalizând accesul școlar (recrutarea), menține inegalitatea oportunităților educaționale (selecție) și a statusurilor alocate (integrare) și apoi la 3. *noua școală* care asigură consecvent *egalitatea tuturor tinerilor „în fața”, „în cadrul” și „după” școală*. Este vorba, astfel, despre înlăturarea diferențierilor de clasă (antagonice sau nu) ale recrutării, selecției și integrării, proprii vechii școli; despre transformarea radicală a procesului tradițional de socializare în spiritul cerințelor reproducerii inegalității statusurilor și rolurilor sociale — inclusiv a muncii fizice și intelectuale — în procesul revoluționar al socializării în spiritul cerințelor creării unei *egalități reale din punct de vedere social, dar diferențiate din punct de vedere profesional, a statusurilor și rolurilor sociale, inclusiv al apropiierii și unirii organice a muncii fizice și intelectuale*. Adică, despre un salt spre o școală cu adevărat nouă care realizând efectivitatea egalității atât a șanselor de acces școlar, de oportunități educaționale cât și de integrare, poate să realizeze trecerea de la „aristocrația de merit” la afirmarea larg democratică a aptitudinilor și valorilor reale ale maselor.

Realizarea acestui salt impune o abordare nouă a funcționalității învățământului în dezvoltarea societății, în cadrul căreia să se recunoască și să se asigure pe deplin posibilitatea ca

școala să joace rolul transformator cerut de dezvoltarea revoluționară a forțelor și relațiilor de producție și sociale prin schimbarea revoluționară a școlii însăși, ceea ce implică atât schimbarea societății cit și reconsiderarea conținutului, structurilor, organizării, metodelor și finalităților actuale ale școlii, astfel încât ele nu numai să corespundă dar și să pregătească și, chiar, să creeze structurile sociale viitoare.

Planificarea familiei în perspectiva sociologică

Vladimir Trebici

Politica demografică din România are un caracter pronatalist, afirmat expres în documente de partid și de stat. În Programul Partidului Comunist Român se specifică printre direcțiile în care se acționează pentru înfăptuirea societății socialiste multilateral dezvoltate: „Acordarea unei atenții tot mai mari întăririi familiei — nucleul de bază al societății — creșterii natalității și menținerii unei structuri corespunzătoare de vîrstă a populației, asigurării vigurii și tinereții poporului nostru, îngrijirii și educării copiilor, a tinerelor generații care reprezintă viitorul națiunii noastre socialiste”¹.

Obiectivele cantitative — un număr al populației totale de cel puțin 25 milioane în anul 1990 și circa 30 milioane locuitori în anul 2000 — presupun drept condiții demografice pentru îndeplinirea lor creșterea sistematică a natalității și reducerea în continuare a mortalității. Față de o rată a natalității de 19,5 nașcuți-vii la 1 000 locuitori, în perioada 1970—1975, va trebui să se ajungă la aproximativ 25 nașcuți-vii la 1 000 locuitori², în perioada 1996—2000, sau, cu o expresie mai exactă, de la circa 2,6 copii de la o femeie în perioada sa fertilă (15—49 ani)³, în perioada 1970—1975, la aproximativ 3,8 copii, iar durata medie de viață ar trebui să crească de la aproximativ 69 ani (1970—1975) la 74,5 ani (1990—2000). Efortul este considerabil atât în ce privește creșterea natalității cit și scăderea mortalității. O gamă de măsuri vizînd diferite planuri și care constituie, în ansamblu, politica demografică, ca strategie pe termen lung, urmează să fie aplicate cu consecvență în perioada de perspectivă, fiind destinate realizării obiectivelor propuse.

Întrucît natalitatea — mai bine spus, fertilitatea — este influențată de o serie întreagă de factori (economici, sociali, culturali, psihologici etc.), într-o textură foarte complexă, iar în evoluția acestei importante variabile în România s-au constatat tendințe noi care exprimă impactul profundelor transformări pe care le-a cunoscut țara noastră în ultimele trei decenii, capătă o importanță deosebită justa înțelegere a planificării familiei și a rolului acesteia în raport cu obiectivele politicii demografice.

Să amintim că termenul de planificare a familiei (*engl.* family planning; *franc.* planning familial), ca și unii termeni sinonimi se bucură de o largă circulație în literatura internațională, avînd însă o definiție restrictivă.

Într-o lucrare de autoritate⁴ se spune despre planificarea familială că este „controlul conștient al fertilității din partea cuplurilor care trăiesc într-o uniune sexuală stabilă. În mod normal ea implică o încercare de a controla atât numărul nașterilor cit și eșalonarea în timp a acestora ... În general, planificarea familiei se referă la controlul fertilității în cadrul căsătoriei cu ajutorul metodelor contraceptive sau al sterilizării; obișnuit, avortul nu este inclus în categoria metodelor de planificare familială ... Controlul fertilității prin stimularea fecundității deficiente

¹ Programul Partidului Comunist Român de săvîrșire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 68.

² O asemenea rată s-a înregistrat în perioada 1948—1956.

³ Ca indice de moment avînd semnificația de număr de copii pe care i-ar naște o femeie în decursul perioadei ei fertile, în ipoteza că s-ar menține ratele specifice de fertilitate.

⁴ E. Grebenik, A. Hill, *International demography terminology: fertility, family planning and nuptiality*, I.U.S.S.P. Papers, 4, Liège, 1974, p. 33—34.

poate fi de asemenea inclus uneori în noțiunea de planificare familială și ar cuprinde toate felurile de tratament al sterilității sau subfecundității”.

Văzută la nivelul politicii demografice naționale, planificarea familială devine „program de planificare familială” a cărui definiție este: „o încercare organizată a guvernului unei țări sau a unei organizații neguvernamentale de a introduce și de a populariza metodele planificării familiale sau de a îmbunătăți cunoștințele sau motivarea în acest domeniu ... În mod logic programele de planificare familială pot să aibă drept obiectiv creșterea fertilității, dar în practică termenul a fost aplicat aproape în exclusivitate la programele care au drept scop reducerea fertilității”.

Determinarea conștientă a numărului copiilor și a eșalonării nașterilor în timp este proclamată ca drept fundamental al omului în documentele O.N.U. În Planul mondial de acțiune în domeniul populației, adoptat de Conferința mondială a populației, organizată de Națiunile Unite (București, 1974) se specifică la pct. 14 f: „fiecare cuplu și fiecare individ are dreptul fundamental de a decide în mod liber și cu toată răspunderea numărul copiilor săi și eșalonarea în timp a nașterilor, de a fi în suficientă măsură instruit cu privire la aceste probleme și de a beneficia de servicii corespunzătoare în acest domeniu; în exercitiul acestui drept, cuplurile și indivizii trebuie să țină seama de nevoile copiilor lor în viață și ale celor ce se vor naște, precum și de răspunderea lor față de comunitate”.

Identificarea „planificării familiei” cu „limitarea nașterilor” și propagarea acestuia ca obiectiv de politică antinatalistă — cazul mării majorități a țărilor în curs de dezvoltare — reprezintă o interpretare unilaterală și restrictivă a noțiunii, ceea ce explică, în mare măsură, reticenta de a o folosi în țara noastră cu motivarea subînțeleasă că planificarea familială ar fi incompatibilă cu esența unei politici pronataliste. Rarele referiri întâlnite în literatură, că planificarea familiei poate să-și propună drept obiectiv și creșterea fertilității, combaterea sterilității etc., nu sînt de natură să modifice reprezentarea comună potrivit căreia planificarea familială este *ipso facto* îndreptată spre limitarea nașterilor.

Într-o lucrare apărută în străinătate⁷ s-a încercat o formulare mai largă a noțiunii de planificare a familiei:

„Planificarea familiei este determinarea conștientă liberă, de către cuplul respectiv, a numărului de copii și a eșalonării în timp a nașterilor, ținînd seama de modelele și valorile existente în societate, dezvoltarea armonioasă a familiei și ridicarea bunăstării acesteia, asigurarea sănătății și educației copiilor. Ea cuprinde nu numai măsurile de a realiza numărul dorit de copii, folosind în acest scop și măsurile de tratare a infertilității și sterilității, ci și de a asigura un potențial biologic ridicat, condiție fundamentală a sănătății și vigoriei poporului”.

În vederea elaborării unei concepții coerente cuprinzătoare despre planificarea familiei credem că ar trebui să se pornească de la comportamentul reproductiv și de la funcțiile familiei statului acesteia în societate, văzute din punct de vedere al evoluției specifice. Aceasta presupune o optică multidisciplinară în care se asociază biologia și fiziologia reproducerii umane, antropologia fizică și culturală a familiei, demografia familiei și pedagogia familiei, în final, sociologia familiei. Mai concret, aceasta presupune raportarea familiei la societate, integrarea evoluției ei în evoluția societății, raportarea ei la „tranziția demografică”, armonizarea funcțiilor ei cu necesitățile națiunii, într-un cuvînt, este indispensabilă abordarea sistemică.

Familia, în sensul de familie biologică⁸, este unitatea microsocială, avînd funcții: de reproducere, de educare și de socializare, economică. Toate aceste funcții sînt socialmente determinate. Însuși actul de reproducere, de naștere a copiilor, în afară de componenta sa biologică, are și una socială, așa cum orice eveniment demografic are o dublă determinare (biologică și socială).

⁵ Ibidem, p. 34.

⁶ *Plan d'action mondial de la population*. În: „Population” (I.N.E.D.), 30-e année, janvier-Février 1975, Nr. 1, p. 111.

⁷ Vl. Trebici (dr.), Ion D. Lemnele (dr.), Victor Săhleanu (dr. doc.). *La planification de la famille et la contraception en Roumanie*. În: *Aspects socio-politiques et démographiques de la planification familiale en France, en Hongrie et en Roumanie*. „Dossiers et recherches” nr. 2, Février 1977, I.N.E.D., p. 212.

⁸ La recensămîntele populației din 1966 și 1977 s-a înțeles prin gospodărie grupul de două sau mai multe persoane care locuiesc împreună în mod obișnuit („unitate de locuit” avînd în general legături de rudenie („unitate biologică”), care participă în totalitate sau parțial la formarea veniturilor și la cheltuirea lor („unitate economică”); familia este compusă din membrii unei gospodării care sînt înrudiți între ei, la un grad determinat prin legăturile de sînge, adopțiune sau prin căsătorie; nucleul familial este compus din soț și soție, fără copii soț și soție cu copil necăsătorit; unul din părinți cu copil necăsătorit).

În raport cu propria reproducere, o persoană sau un cuplu — prin extensiune, un grup social — are o atitudine sau un comportament care se numește *comportament reproductiv* sau *procreator*. Deși decizia aparține persoanei sau cuplului respectiv, ea se bazează pe cunoaștere și pe motivație, ambele puternic influențate de societate, de instituțiile existente, de sistemele de valori culturale (tradiții, norme sociale). Comportamentul reproductiv⁹ a evoluat în decursul istoriei, fiind marcat de schimbările social-economice. În societățile primitive și cele preindustriale, comportamentul reproductiv se caracterizează printr-o fertilitate necontrolată, al cărei nivel se apropie de limita fiziologică, cu restricțiile impuse de societate ca sistem. Într-adevăr, nivelul foarte ridicat al mortalității și tendința de supraviețuire a cuplului, grupului social și societății impuneau o fertilitate ridicată. În societatea industrială, pe o anumită treaptă de dezvoltare a acesteia, comportamentul reproductiv devine rațional, expresia lui devine determinarea conștientă a numărului urmașilor și a apariției lor în timp, cu alte cuvinte determinarea dimensiunii familiei. În sens restrins, planificarea familiei începe să se practice — la scară de grup sau societate — în strinsă legătură cu trecerea de la comportamentul reproductiv natural sau primitiv spre cel rațional sau conștient. Această tendință apare pregnant în modelul tranziției demografice pe care au cunoscut-o țările dezvoltate. La un anumit moment al dezvoltării social-economice, precedat de revoluția industrială și care se caracterizează printr-o tendință puternică de modernizare a societății, mortalitatea coboară de la nivelul ei anterior, foarte ridicat, urmată după un timp oarecare de fertilitate, care și ea se înscrie într-o tendință de scădere. Reechilibrarea mortalității și fertilității se realizează la niveluri mai scăzute, asigurându-se un excedent natural, în nouă fază, aproximativ de mărimea celui realizat în perioada pretransformativă.

Se afirmă astfel două tendințe, cu caracter de legi sociale, obiective: nuclearizarea familiei și reducerea dimensiunii familiei. Familia extinsă, în care conviețuiesc mai multe generații, cedează tot mai mult locul familiei nucleare, iar familia cu progenitură numeroasă este înlocuită de familia de dimensiuni reduse și care, în ultimii ani, se exprimă în numărul de 2—3 copii, evident ca medie statistică.

Pentru a realiza o dimensiune redusă și o esalonare considerată rațională de către familie, se aplică o serie de mijloace care, în ansamblu, formează metodele planificării familiale. Prin urmare, așa cum se subliniază în literatura consacrată planificării familiei, există trei momente sau secvențe, organic legate între ele: existența cunoștințelor necesare practicării planificării familiale, existența unor condiții care să favorizeze luarea deciziei de către cuplul respectiv de a folosi mijloacele respective de planificare și, în sfârșit, disponibilitatea mijloacelor¹⁰. Mai explicit, un cuplu trebuie să ajungă în primul rând la convingerea că este necesară o dimensionare rațională a mărimii familiei. Pentru aceasta este necesară motivația respectivă și care se întemeiază pe o serie de considerații psihologice, morale, economice. Din punctul de vedere al familiei, considerațiile respective au în vedere nivelul de trai al familiei, posibilitățile de a asigura copiilor o bună stare cel puțin egală cu aceea pe care o avea familia înainte de apariția copilului următor, necesitatea asigurării mobilității profesionale și, uneori, sociale, a copiilor, la care se adaugă elemente psihologice și etice, cum ar fi: satisfacția de a avea copii, prestigiul, nevoia de asigurare a continuității familiei¹¹. Ajungem să identificăm existența unui „model cultural”, în care sînt încorporate numeroase variabile sociale, economice, culturale, psihologice, morale. Prin urmare, planificarea familială, de la motivație și pînă la aplicarea metodelor specifice, necesare realizării deciziei, este, în ultimă analiză, un model cultural. Să mai precizăm că un asemenea model are un caracter dinamic: într-o anumită etapă, el aparține unor straturi restrinse ale populației, începe apoi să se extindă pînă la generalizarea sa la scară națională, cum este cazul majorității țărilor dezvoltate. Așa se și explică faptul că în mediul urban noul model cultural se generalizează mai devreme decît în mediul rural, la categoriile sociale mai instruite și cu un nivel de trai mai ridicat el se afirmă mai timpuriu, fiind preluat apoi de celelalte categorii sociale.

Fiind deci determinată de societate, la un anumit moment al dezvoltării sale, planificarea familiei — în sensul reducerii dimensiunii acesteia — poate să aibă consecințe la nivel macrosocial

⁹ Sintem de părere că acest termen este mai exact decît cel de „comportament demografic”, prin care ar trebui să se înțeleagă atitudinea sau comportamentul persoanei sau cuplului nu numai față de reproducere (naștere), ci și față de celelalte evenimente demografice (căsătorie, moarte etc.).

¹⁰ În studiile și anchetele consacrate planificării familiale cele trei momente sînt simbolizate cu K.A.P.: K — knowledge (-cunoștințe); A — attitude (-atitudine); P — practice (-practicare).

¹¹ Un mare număr de teorii, însoțite de modele, se ocupă de aceste probleme, din care reținem teoriile economice ale fertilității, modelele econometrice ale „cererii” și „ofertei” copiilor, ale „costului” și „valorii” copilului, analizele de tip „cost-beneficiu”, apărute copiilor, teoria investițiilor demografice etc.

și macrodemografic. Generalizarea modelului familiei cu doi copii sau, în termenii demografiei mai exacti, permanentizarea unei rate totale de fertilitate de circa 2,1 copii sau a unei rate nete de reproducere de 1 asigură, în linii generale, înlocuirea generațiilor sau reproducerea simplă. În cazul în care indicii respectivi sînt sub valorile arătate, nu se asigură înlocuirea, iar în perspectivă, va avea loc un proces de depopulare (scădere a numărului populației).

În raport cu situațiile pe care le poate genera planificarea familială, societatea, în ansamblu, poate lua atitudine, modificînd unele norme sociale, întărind altele; legislația poate juca, evident, un rol important. Acesta este momentul cel mai dramatic cînd se confruntă o tendință la nivel microanalitic (al familiei) cu interesele la nivel macroanalitic (al societății) și cînd se pune acut problema armonizării celor două tendințe. Or, un stat poate fi interesat în scăderea natalității și asigurarea unei rate reduse a creșterii demografice; altul poate urmări ca obiectiv o populație staționară; în sfîrșit, există state a căror preocupare este stimularea natalității, asigurarea unei creșteri demografice mai înalte. Desigur, fiecare stat, fiind suveran în formularea și aplicarea politicii sale demografice — unul din principiile fundamentale recunoscute la Conferința Mondială a Populației — are în vedere situația concretă, necesitățile dezvoltării, obiectivele propuse etc. Sînt deci justificate atît politicile de încurajare a natalității, cît și cele care au drept scop reducerea natalității.

În aceste condiții atît de diferite se pune întrebarea: care este atitudinea societății, a unui stat față de planificarea familială? Numeroase țări în curs de dezvoltare transformă planificarea familială într-un obiectiv de politică demografică antinatalistă, prin implementarea unor programe naționale de planificare familială, prin desfășurarea unor acțiuni de propagandă în favoarea limitării nașterilor etc. În asemenea situații se spune că un stat încurajează planificarea familiei pentru rațiuni de politică demografică. Alte state, care nu și-au formulat în mod expres o politică demografică, susțin programe naționale de planificare familială pentru rațiuni umanitare. Ar rezulta de aici că un stat care promovează o politică pronatalistă trebuie să combată planificarea familiei, să se opună ideii unor programe naționale de planificare familială? Considerăm că răspunsul nu poate fi decît negativ și vom arăta temele pentru aceasta.

În primul rînd, planificarea familiei este un model cultural și un drept al persoanei și al cuplului. Ea este o realitate, se practică pe scară largă și în țara noastră, avînd motivații care sînt determinate de întregul context social, de nivelul de dezvoltare al societății, de aspirațiile populației. Acest model este socialmente sancționat¹².

În al doilea rînd, planificarea familiei nu înseamnă obligatoriu reducerea dimensiunii familiei, a numărului de copii. Ea poate însemna — iar în condițiile țării noastre acest lucru este esențial — realizarea unei dimensiuni optime a familiei, a numărului ideal de copii atît pentru familie, cît și pentru societate. Aceasta este problema crucială. Ea se înscrie în principiile umanismului socialist, are rațiuni și motivații politice și etice. Mai mult, întrucît societatea românească evoluează ferm sub semnul promovării calității, este o necesitate obiectivă ca planificarea familială, ridicată la rangul de obiectiv al politicii demografice și sociale, să constituie obiectul unui program național de largă anvergură, într-o concepție proprie care să țină seama de situația actuală și de perspectivă, să armonizeze interesele familiei cu cele ale societății și să pună accent pe calitatea omului, începînd cu calitatea produsului de concepție și continuînd apoi cu cea a copilului și adultului.

Planificarea familială trebuie integrată în sistemele generale de valori ale societății, iar programul național de planificare familială urmează să fie inclus în strategiile generale de dezvoltare, în primul rînd, în strategia educațională.

Cum ar trebui organizat un asemenea program și care ar fi trăsăturile sale caracteristice? Să pornim de la opțiunea sistemică a „ciclului de viață familială” și a principalelor sale secvențe.

O familie se constituie prin actul căsătoriei; prima secvență este marcată de nașterea primului copil; a doua, de nașterea celui de-al doilea etc.; urmează secvența marcată de căsătoria ultimului copil, denumită secvența „cuiului gol”; cu moartea unuia din soții familia s-a dizolvat. Dar prima secvență „încheierea căsătoriei” este pregătită de o fază de mare răspundere, denumită „prenupțială”, avînd o importanță deosebită. Trăinicia căsătoriei, sănătatea și vigoarea copiilor ce se vor naște, educația acestora depind în mod hotărîtor de felul în care candidații la căsătorie sînt pregătiți. Evident, acest lucru nu poate fi lăsat la voia întîmplării, la imitarea modelelor latente din societate, fie ele și pozitive. Este necesară o educație rațională organizată și care trebuie să înceapă cu școala elementară, în care educația generală să imbine și elemente de biologie

¹² Cît de mult s-a modificat reprezentarea despre dimensiunea familiei în decursul unei generații (durata unei generații fiind considerată egală cu aproximativ 30 de ani) se poate vedea în special în mediul urban, în care o familie avînd 4-5 copii ar stîrni, probabil, un sentiment de surpriză, eventual amestecat cu unul de admirație, în timp ce cu 30-40 de ani în urmă familia cu 4-5 copii era o normă socială.

și fiziologie a reproducerii umane, de pedagogie a familiei, de etică în care să fie promovate ideile de răspundere față de familie și față de națiune. Căsătoria să fie pregătită și asistată de o educație specială în care centrele de „sfat familial”, cum s-au propus la noi în țară și care ar avea funcții complexe, pot juca un rol deosebit de important. Familia nou constituită va fi îndrumată spre realizarea unei dimensiuni optime, ținând seama de interesele și aspirațiile familiei, de interesele superioare ale națiunii.

În această secvență hotărâtoare a „ciclului de viață familială”, educația sexuală, disponibilitatea mijloacelor contraceptive are o importanță deosebită dintr-un întreg punct de vedere: al calității nou-născuților, al dimensiunii optime a familiei, al stabilității familiei. Educarea și asistarea familiei se continuă și în celelalte secvențe ale „ciclului de viață familială”.

S-ar putea obiecta că promovarea mijloacelor raționale de planificare familială ar putea fi în contradicție cu obiectivele politicii pronataliste și deci să aibă drept urmare scăderea natalității. Obiecția este neîntemeiată. Cea mai mare importanță o are existența sau absența modelului cultural care justifică necesitatea planificării conștiente a dimensiunii familiei. Țări cu programe ample și energice de reducere a natalității asistă neputincioase în fața unui nivel înalt al natalității; dimpotrivă, în istoria demografică a multor țări dezvoltate scăderea natalității a început cu mult înainte de a se fi elaborat metode eficiente de planificare familială.

În țara noastră, planificarea familială se practică pe scară mare și este de dată veche. Într-un studiu¹³, Em. Mesaros estimează că aproape trei pătrimi din nașterile potențiale au fost evitate grație planificării familiei (anii 1971—1973), în timp ce gradul de extindere a planificării familiei în perioada interbelică a fost mai mare de jumătate (57,2% în 1930).

Este de presupus că gradul de aplicare a planificării familiale este mult mai ridicat în mediul urban, la categoriile de populație cu nivel mai înalt de instruire, după cum nu este nici o îndoială că modelul se generalizează în sinul întregii populații. Problema nu este dacă se aplică sau nu planificarea familială, ci *cu ce mijloace* — empirice sau științifice, cu *ce eficacitate*.

Să remarcăm în acest context faptul că în România propensiunea pentru maternitate este foarte puternică în spiritul tradiției poporului român, al dragostei pentru copil. Ni se pare semnificativ faptul că în ultimii ani asistăm la o creștere a ratei de natalitate, în ciuda faptului că planificarea familială s-a extins. În perioada 1971—1973 rata medie anuală de natalitate a fost de 19,1 nașcuți-vii la 1 000 locuitori; în anii 1975—1977 ea a ajuns la 19,6%¹⁴. De asemenea, nupțialitatea este, din 1970, într-o continuă creștere, mai accentuată în mediul urban, unde contribuția migrației este evidentă. Semnificativ este și faptul că proporția nașterilor legitime în România este foarte ridicată: de 96—97% din numărul total al nașcuților-vii¹⁵.

Programul național de planificare familială, în care doar o secvență ar fi strict medicală ar trebui conceput ca o acțiune de mare anvergură, cu obiective specifice pentru fiecare fază a „ciclului de viață familială”, avînd caracterul unei educații permanente. Să amintim că, în România numărul aproximativ al nucleelor familiale este de peste 6 000 000, numărul populației feminine de vîrstă fertilă este de aproape 5,5 milioane, numărul persoanelor ce se căsătoresc anual se ridică la aproape 400 000 (1975—1977), populația de vîrstă școlară numără și ea cîteva milioane.

Un asemenea program național ar trebui elaborat de Comisia Națională de Demografie cu participarea activă a Ministerului Sănătății, a Ministerului Educației și Învățămîntului, a Consiliului pentru Cultură și Educație Socialistă, cu sprijinul Consiliului Național al Femeilor, al Uniunii Generale a Sindicatelor din România, al Uniunii Tîneretului Comunist. Ca formă organizatorică ni se pare foarte bună ideea centrelor de „sfat familial” a căror funcționare să împletească principiul instituțional cu cel obștesc. Din componenta acestora să facă parte medici, pedagogi, psihologi, economiști, sociologi. O amplă literatură ar trebui editată și difuzată în care să fie prezentată politica demografică a României, fundamentarea ei, să fie explicată necesitatea

¹³ Emil Mesaros, *Baza social-economică a comportamentului demografic și a planificării familiale*, în: „Vitorul social”, nr. 4, 1972, p. 1 245—1 255.

¹⁴ A fost omis anul 1974 în care natalitatea mai ridicată poate fi efectul unei conjuncturi.

¹⁵ Nu cunoaștem, din păcate, proporția concepțiilor prenupțiale care ne-ar da indicații valoroase în legătură cu eficacitatea planificării familiale.

creșterii populației, răspunderea față de viitorul patriei, ideea unei dimensiuni optime a familiei, folosirea de mijloace științifice în acest scop, combaterea avortului și a mijloacelor empirice de planificare familială. Un loc important ar trebui să se acorde popularizării tradiției din țara noastră în sprijinul unei familii sănătoase și trainice, a ideilor promovate de Dimitrie Gusti, George Banu, Iuliu Moldovan, Onisifor Ghibu, cu concepția sa privind „pedagogia națiunii”. Ar fi utilă elaborarea unei „Legi a populației”, care să prevadă în optică sistemică și integratoare, toate măsurile privind populația.

Să adăugăm că vor fi necesare studii interdisciplinare complexe care să pună în evidență tendințele evoluției populației, modelele culturale, schimbările care au loc în contextul general al dezvoltării social-economice.

Un asemenea program național s-ar încadra în ansamblul politicii sociale și demografice a cărei esență, pătrunsă de principiile umanismului socialist, este clar formulată în Programul partidului: „O atenție deosebită se va acorda ocrotirii mamei și copilului, creșterii unor condiții optime de naștere și îngrijire a noilor născuți, asigurării ridicării corespunzătoare a natalității, reducerii mortalității, sporirii populației patriei”¹⁶.

¹⁶ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaltare a României spre comunism, București, Edit. politice, 1975, p. 90.